

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

магістра на тему: «Освітянська періодика УСРР 1920-1930-х років»

Виконала: студентка II курсу магістратури

заочної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Смоляк Олександра Олегівна

Керівник: к.і.н., доц.

Захарченко Євген Юрійович

Рецензент: к.і.н., доц.

Любавський Роман Геннадійович

РЕЗЮМЕ

У дипломній роботі присвячена дослідженню освітянської періодики УСРР 1920-1930-х років. У цей період Україна переживала значні зміни у політичному, економічному та культурному плані. Значної трансформації, зокрема, зазнала і система освіти, а, отже, тема даної роботи обрана не випадково. Актуальність дослідження освітянської періодики УСРР 1920-1930-х років зумовлена необхідністю всебічного вивчення цього складного історичного періоду. Аналіз змісту та функцій освітніх видань дозволяє глибше зрозуміти процеси становлення радянської системи освіти в Україні, вплив ідеології на розвиток педагогічної думки та роль преси в формуванні громадської думки.

В ході роботи були проаналізовані освітянські періодичні видання на матеріалах газети «Геть неписьменність», журналів «Радянська освіта», «Політехнічна школа», «Дитячий рух» та «Просвещение Сибири».

Завданням дипломного дослідження було проаналізувати змістове наповнення періодичних видань, визначити основні тенденції розвитку освітньої преси, розробити класифікацію освітніх видань, порівняти центральні та регіональні видання, виявити актуальні проблеми освіти, відображені в пресі.

Задля виконання поставлених завдань була всебічно проаналізована історіографічна база історії УСРР, культурного будівництва, реформування радянської системи освіти, становлення педагогічної преси. Використані загальнонаукові методи, метод порівняльного аналізу та контент-аналізу, ретроспективний метод.

У роботі проаналізовано зміст та функції освітньої періодики УСРР 1920-1930-х років. Виявлено основні тенденції розвитку преси, розроблено класифікацію та функціонал освітянських, актуальні проблеми освіти зазначеного періоду. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення історії української преси та освіти.

The capstone project is dedicated to studying educational periodicals in the Ukrainian SSR during the 1920s and 1930s. This period was marked by significant political, economic, and cultural transformations in Ukraine, including substantial changes in the education system. Consequently, the choice of this research topic is not coincidental. The relevance of studying educational periodicals from this era stems from the need for a comprehensive analysis of this complex historical period. By examining the content and functions of these publications, we can gain a deeper understanding of the formation of the Soviet education system in Ukraine, the influence of ideology on pedagogical thought, and the role of the press in shaping public opinion.

This study analyzed educational periodicals, focusing on the newspaper «Het' nepismennist» and the journals «Radians'ka osvita», «Politekhnichna shkola», «Dytiachy ruh» and «Prosveshchenie Sibiri».

The research aimed to analyze the content of these periodicals, identify key trends in the development of educational press, develop a classification of educational publications, compare central and regional publications, and reveal pressing educational issues reflected in the press.

To accomplish these objectives, a comprehensive analysis of the historiographical base of the Ukrainian SSR, cultural development, the reform of the Soviet education system, and the formation of the pedagogical press was conducted. General scientific methods, comparative analysis, content analysis, and a retrospective method were employed.

The study analyzed the content and functions of educational periodicals in the Ukrainian SSR during the 1920s and 1930s. It identified key trends in the development of the press, developed a classification and functional analysis of educational publications, and highlighted pressing educational issues of the period. The results of this research can be used for further studies of the history of Ukrainian press and education.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА РОБОТИ, МЕТОДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1 Історіографічна база	8
1.2 Джерельна база	21
1.3 Методи та методологія дослідження	28
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ОСВІТЯНСЬКА ПЕРІОДИКА 1920-1930-Х РОКІВ	35
2.1 Розвиток освітньої періодики УСРР 1920-1930-х років	35
2.2 Класифікація та функції освітньої періодики	40
РОЗДІЛ 3. ПРЕДМЕТНИЙ АНАЛІЗ ОСВІТЯНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ УСРР 1920-1930-Х РОКІВ	45
3.1 Газета «Геть неписьменність»	45
3.2 «Радянська освіта»	49
3.3 «Політехнічна школа»	60
3.4 «Дитячий рух»	63
3.5 «Просвещение Сибири»	67
ВИСНОВКИ	71
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	77
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Актуальність теми. Освіта є невід'ємною складовою культури, в котрій відображаються всі суспільно-політичні й духовні процеси. У зв'язку з цим актуальним постає питання дослідити як через освітянські періодичні видання більшовицька влада намагалась реалізувати свої ідеї та впливала на світогляд читачів

Період першої третини ХХ століття був досить бурхливим і насиченим доленосними для подальшої української історії подіями. У цей період Україна переживала значні зміни у політичному, економічному та культурному плані. Значної трансформації, зокрема, зазнала і система освіти, а, отже, тема даної роботи обрана не випадково. Дослідження освітянської періодики допоможе краще зрозуміти історію освітнього процесу, яким чином реалізовувалась державна політика через масові педагогічні видання, які теми були популярними серед читачів, і про що говорила освітянська спільнота того часу на тлі радянських перетворень.

Дослідження освітянської періодики є важливим елементом як у вивченні історії держави загалом, так і у вивченні історії педагогічної науки зокрема. Це пояснюється декількома аспектами. По-перше, преса завжди була платформою для поширення нових педагогічних ідей, методик та освітніх реформ. Видання, які виходили в різні історичні періоди, відображали стан не лише освітньої галузі, а й суспільства у цілому. По-друге, у 1920–1930-х роках в УСРР педагогічна преса стала важливим інструментом радянської ідеології. Через освітянську періодику пропагувались ідеї соціалістичного виховання, колективізму та інших суспільно-політичних ініціатив. Дослідження цих видань дозволяє краще зрозуміти, як державна політика впливала на освіту. По-третє, педагогічна преса сприяла формуванню суспільної свідомості щодо ролі освіти в суспільстві. Вона формувала світогляд як освітян, так і широкого загалу щодо важливості навчання та виховання нових поколінь.

Новизна дипломної роботи. Новизна дослідження освітянської періодики УСРР у 1920-1930-х роках полягає у декількох аспектах. По-перше, це дослідження може зробити вагомий внесок у розуміння історії культурного та інтелектуального життя в Україні під час періоду раннього радянського періоду. По-друге, цей період історії містить чимало унікальних видань, які були недостатньо вивченими або не були у фокусі досліджень істориків до цього часу. Тому дослідження конкретних видань, зокрема таких видань як «Радянська освіта», «Політехнічна школа», «Геть неписьменність», «Дитячий рух» та для порівняльного аналізу журнал «Просвещение Сибири», та публікацій в них може конкретизувати репрезентацію обговорюваних освітніх та навчальних експериментів, що пропонувала радянська влада протягом 1920-1930-х рр. в Україні.

За **об'єкт** дослідження взята освітянська періодика УСРР 1920-1930-х років, зокрема такі видання як «Радянська освіта», «Політехнічна школа», «Геть неписьменність», «Дитячий рух» та для порівняльного аналізу журнал «Просвещение Сибири».

Предметом дослідження виступають зміст зазначених періодичних видань.

Мета роботи полягає у дослідженні освітянської періодики 1920-1930-х рр. в УСРР.

Виходячи з поставленої мети доцільно виокремити наступні **завдання**:

- дослідити розвиток періодики;
- розробити класифікацію освітянських періодичних видань;
- визначити змістове наповнення (про що писала) педагогічна преса в Україні у 1920-1930-х роках;
- проаналізувати зміни в освітянській періодиці у 1920-х та 1930-х роках;
- встановити найбільш актуальні проблеми освіти 1920-1930-х рр. України, що репрезентувалися на сторінках зазначених періодичних видань;

- порівняти центральні та регіональні видання на матеріалах газети «Геть неписьменність», журналів «Радянська освіта», «Політехнічна школа», «Дитячий рух» та «Просвещение Сибири».

Географічні межі – територія УСРР.

Хронологічні межі охоплюють період 1920-1930-х років

Практичне значення дипломної роботи полягає у розробці класифікації освітянської преси, складанні порівняльного аналізу досліджених періодичних видань, що надалі може використовуватись при викладанні історії України, журналістики, педагогіки та історії освіти у закладах освіти.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел та літератури та резюме.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА РОБОТИ, МЕТОДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографічна база

Історіографічну базу цього дослідження можна умовно розподілити на кілька груп за хронологічним принципом. Розвиток історіографії зі сформульованої проблематики дослідження можна поділити на кілька етапів, а саме: історіографія 1920-1980-х рр. та сучасна. При цьому, в історіографії 1920-1980-х рр. слід виокремити умовно «радянську», «українську емігрантську» та іноземну (нерадянську), такий поділ обумовлено характерними рисами методологічних підходів та засад, згідно із якими, учені, представники різних історіографій здійснювали свої дослідження.

У першій половині ХХ століття радянська історіографія здебільшого обґрунтовувалася на марксистсько-ленінській методології, яка стала основоположною для всіх історичних досліджень в СРСР¹. Характерними умовами розвитку історичної науки в були повний контроль комуністичної партії за усіма інститутами у галузі освіти та науки, відсутність «опозиційної» історіографії, впровадження та безумовне дотримання марксистської методологічної доктрини в історичних дослідженнях, активне використання державного замовлення щодо історичних досліджень та послуговування отриманого історичного продукту в цілях пропаганди, фальсифікації та замовчування подій, які не відповідали офіційним уявленням про закономірний шлях до комунізму, обмеження співпраці та контактів із зарубіжними істориками тощо.

Одним із найвпливовіших радянських істориків першої половини ХХ століття був М. Покровський, який активно запроваджував марксистську методологію та наголошував на ролі класової боротьби в історії Росії. З 1918

---

¹ Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. - Львів: ПАІС, 2007. С. 199-204.

року Покровський був заступником заступник народного комісара освіти РСФРР, одним із організаторів Державної вченої ради, опікувався відділами шкільної політики та ін. В своїх промовах обґрунтовував політичну та координаційну роботу Наркомосу, виправдовував необхідність «ідейної диктатури»¹. Окрім цього, Покровський був одним із теоретиків політехнічної школи, яка буде активно «вибудовуватись» на сторінках педагогічної преси у 1930-ті роки.

До десятих роковин Жовтневої революції вийшла низка робіт, в яких була здійснена спроба підвести короткий підсумок більшовицьким досягненням. У своїй праці «Письменність людності України» М. Авдієнко² детально досліджує боротьбу з неписьменністю в Україні в другій половині 1920-х років. Спираючись на статистичні дані, автор проаналізував розвиток мережі ліквідаційних пунктів, надаючи глибоку оцінку їхній діяльності. Авдієнко також розглядав специфіку процесу ліквідації неписьменності в різних регіонах УСРР, вивчаючи її особливості серед різних вікових, гендерних та національних груп населення. Крім того, автор порівнює темпи подолання неписьменності в УСРР із результатами інших республік СРСР.

Дослідження освітянської періодики УСРР невід'ємно пов'язано з вивченням історії радянської школи та реформ шкільної освіти. Активним розбудовником соціалістичної школи і радянської педагогіки був А. Макаренко, який є однією з ключових фігур в історії радянської педагогіки. Макаренко розвив теорію колективу, сформулював і апробував методику колективістського виховання³.

Найсуттєвішим результатом його педагогічної діяльності стало створення наукової методики виховної роботи з дитячим колективом на основі діяльнісного підходу, у якій поєднувалося навчання з трудовим, моральним і фізичним вихованням, забезпечувалася увага до формування і окремої

---

¹ Покровський М. Избранные произведения в 4 книгах. Книга 4. Изд-ва «Мысль». Москва. 1967. С 470-473.

² Авдієнко М.О. Письменність людності України / М.О. Авдієнко. – Укрголовліт: Харків., 1930. – 119 с.

³ Якименко С. А. С. Макаренко про колектив та його вплив на виховання особистості // Витоки педагогічної майстерності. 2013. Випуск 11. С. 352 – 355. URL:

<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2342/1/Yakymenko.pdf> (дата звернення 01.11.2024).

особистості, і всього колективу. Ідеї Макаренка стали базою для формування централізованої системи радянської освіти, не дивлячись, що їх реалізація була значною мірою ідеологізована та часто піддавалася політичній інтерпретації.

Вичерпна праця Є. Мединського «Народна освіта в СРСР», хоч і не висвітлювала розвиток педагогічної преси 1920-1930-х років, проте доволі детально описувала еволюцію системи народної освіти в СРСР¹.

Змістовними в контексті вивчення освітянської періодики УСРР 1920-1930-х років є статті та дослідження відомого харківського педагога А. Зільберштейна. У 1922–1934 рр. він був заступником редактора журналу «Шлях освіти», дописувачем якого регулярно виступав. Статті Зільберштейна були присвячені переважно освітній політиці, українській системі народної освіти, організації та методики школа та ін. У статті «Десять років боротьби на освітньому фронті»² Зільберштейн висвітлював діяльність часопису за 10 років, аналізував тематику та змістове наповнення статей. У своїх дописах також вказував на потребу визначення типології газет і журналів.

Особливу увагу у контексті дослідження освіти та педагогічної преси треба звернути на діяльність Н. Крупської, яка очолювала Головополітосвіту СРСР. Роботи Крупської охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із теорією і практикою виховання, організацією шкільної та позашкільної роботи, ліквідацією неписьменності тощо. Зібрання праць Крупської³ є важливим джерелом для історіографічного аналізу радянської освітньої політики та розвитку педагогічної думки у ХХ столітті. У кожному томі Крупська торкалася актуальних на той час питань, що дозволяє прослідкувати, як освітні ідеї підпорядковувалися партійній ідеології та як вони трансформувалися відповідно до потреб соціалістичної держави; обґрунтувала важливість боротьби з неписьменністю, акцентуючи увагу на економічній необхідності ліквідації неписьменності в СРСР. Щодо необхідності розвитку преси в

---

¹ Медынский Е. Народное образование в СССР. М.: Издательство АПН РСФСР, 1952. 259 с.

² «Шлях освіти». 1932.

³ Крупская Н. К. Педагогические сочинения: В 11-ти т. / Под ред. Н. К. Гончарова. Москва: Академия пед. наук, 1957—1963.

контексті лікнепу Крупська зазначала, що «найважливіше, щоб до письменних доходили корисні книги та газети»¹. Особлива увага приділялась популяризації газет на селі, оскільки вони є «знаряддям праці»², яке навчає селянина. Окрім цього, окреслювались і задачі освітянської преси – організації зв'язку з учительством, аналіз та виявлення досвіду, перетворюючи індивідуальний досвід на колективний у справі будівництва нової радянської школи.³

Характерними для радянських істориків 1920-1930-х рр. є низький теоретичний рівень, тиск ідеології та цензура, обмежений спектр тем.

Після Другої світової війни в радянській історіографії розпочався новий період - емігрантський. Мозковий центр вивчення історії України «переїхав» до США та Канади. Серед представників цієї групи дослідників варто назвати прізвища Т. Гунчака, І. Лисяка-Рудницького, І. Майстренка, А. Животка, Ю. Тернопільського, С. Николишина, М. Семчишина. Роботи українських істориків-емігрантів є цінним джерелом для дослідження історії та культури України.

Фундаментальна праця А. Животка «Історія української преси»⁴ залишається одним із найважливіших джерел для вивчення цього питання. У цій роботі Животко аналізує історію української преси від початків її виникнення до початку ХХ століття, детально розглядаючи вплив різних суспільно-політичних умов на розвиток друкованих видань. Зокрема, розділ восьмий «Історії української преси» присвячено аналізу української періодики 1920-1939-го років.

Ю. Тернопільський зосередився на педагогічній і просвітницькій пресі та надав чимало фактів і статистичних даних щодо її розвитку⁵. В історії розвитку

¹ Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Т. 7. Основы политико-просветительской работы. М.: Изд-во АПН, 1959. С. 24.

² Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Т. 7. Основы политико-просветительской работы. М.: Изд-во АПН, 1959. С. 181.

³ Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Т. 7. Основы политико-просветительской работы. М.: Изд-во АПН, 1959. С. 92-93.

⁴ Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. С. 278. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-95575-3-4/966-95575-3-4.pdf> (дата звернення 30.10.2024)

⁵ Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерсі-Сіті: Вид.-во М. П. Коця, 1974. С. 17-38.

української преси Ю. Тернопільський виокремлює 1922-1930 рр. як добу українізації та відродження, 1930-1941 рр. як час «генеральної лінії партії», ліквідації українізації та геноциду українського народу. Еволюцію української періодики ілюструють наступні цифри. У 1923 році налічувалось 12 україномовних видань тиражем 40000 примірників, у 1924 – вже 29 видань українською тиражем 65000 примірників, у 1925 – 29 видань, тираж 400 000. За вказаний період українська преса посилилась, зросла наукова періодика.

У своїй роботі Тернопільський показує, як преса стала важливим каналом для поширення освітніх ідеалів радянського суспільства. УСРР активно використовувала друковані видання для популяризації освітніх реформ і комуністичних ідей, сприяючи формуванню суспільної свідомості і політичного виховання громадян.

Праця С. Николишина «Культурна політика більшовиків і український культурний процес»¹ 1947 року присвячена періодизації та аналізу культурної політики більшовиків в Україні. Робота Николишина є важливим дослідженням, що має значний внесок у розуміння української культури в радянський період. Автор детально аналізує культурну політику більшовиків в Україні, демонструючи її складні та неоднозначні наслідки для розвитку української культури.

Ще одним здобутком української емігрантської є ґрунтовна праця М. Семчишина «Тисяча років української культури»². Це дослідження було своєрідним узагальненням багатовікового розвитку української культури, в якому автор комплексно розглянув культурні здобутки українського народу за тисячу років. Основні аспекти значення цієї роботи - це сприяння збереженню національної ідентичності, поширенню знань про українську спадщину та протистоїть ідеологічним викривленням радянської доби.

---

¹ Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес: публіцистичні рефлексії. На чужині. 1947. 119 с

² Тисяча років української культури = One thousand years of Ukrainian culture : істор. огляд культ. процесу / Мирослав Семчишин; Наук. т-во ім. Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Торонто: [б. в.], 1985. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z2IID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0005162%2D2

Окрему групу робіт складають дослідження закордонних авторів, що займалися дослідженням історії СРСР, радянської культури та політичної системи, зокрема досліджували впливи культурної революції та радянських експериментів у суспільстві щодо виховання нової радянської людини – «хомо советікус». Також слід відзначити так звану американську школу радянських студій. У середовищі американських радянологів розрізняють тоталітарну школу, ревізіоністів та постревізіоністів.

Прихильники тоталітарної школи підходили до СРСР як до закритої системи, яка фундаментально відрізняється від американської та західноєвропейської. Ревізіоністи, в свою чергу, бачили певну подібність функціонування комуністичних і демократичних систем. Постревізіоністський підхід став можливим завдяки відкриттю архівів у пострадянський період, що дозволило науковцям отримати доступ до нових джерел і переосмислити радянську спадщину.

З-поміж представників зазначеного історіографічного напрямку для вивчення проблематики дипломної роботи особливу цінність представляють роботи Е. Карра, Ш. Фіцпатрік, С. Коткіна, С. Коена, Л. Сігельбаума. Для праць зарубіжних істориків особливо характерні аналітична складова та принцип об'єктивності.

Е. Карр досліджував також історію міжнародних відносин СРСР, процес індустріалізації та розвиток національних регіонів. Його головна праця, «Історія Радянської Росії» (*A History of Soviet Russia*), яка складається з 14 томів, розглядає ранню історію Радянського Союзу з 1917 по 1929 роки. У часи Холодної війни, коли тоталітарна школа домінувала в західній радянології, Карр¹ виступив із більш збалансованим підходом та намагався розробити радянський проект без осуждення чи виправдання.

Праця Е.Карра чимало вплинула на австралійську історикиню Ш. Фіцпатрік, яка пізніше досліджували соціальну історію СРСР і роль

---

¹ Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2007. - 528 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Karr_E (дата звернення 11.11.2024)

звичайних громадян у функціонуванні системи. Роботи Ш. Фіцпатрік¹ фокусують увагу на соціальних та культурних аспектах життя Союзу РСР, побуті та світогляді простих людей. Фіцпатрік розглядала питання соціальних ролей, класової ідентичності та системи самозванства, які визначали поведінку людей в умовах тоталітаризму. У книзі «Сривайте маски» дослідниця розглядає як на сторінках радянської періодики відбувався процес побудови homo sovietikus, формування шаблону «ідеального радянського громадянина». Книга Фіцпатрік є цінним джерелом для розуміння того, як освітянська преса виконувала роль інструменту соціальної інженерії, що була ключовою складовою радянської культури. Однак особлива цінність робіт Ш. Фіцпатрік полягає в її неупередженості та погляді стороннього спостерігача.

Один із провідних історіографів Радянського Союзу, С. Коткін, досліджував не лише історію СРСР, а і біографію Й. Сталіна. Найвідомішою його роботою є біографічна трилогія про Сталіна, яка стала однією із ключових пострєвізіоністських досліджень радянського лідера. У своїх роботах Коткін показував, як радянська влада використовувала освіту для впровадження марксистсько-ленінської ідеології. Сталінська епоха особливо підкреслювала необхідність формування «нової радянської людини». Так, зокрема, історик називав радянське суспільство цивілізацією слів та роз'яснював, що означало «говорити по-більшовицькі». В інтерпретації Стівена Коткіна «говорити по-більшовицьки»² означає використовувати мову, пронизану ідеологічними шаблонами, які слугували основою радянської комунікації та інструментом контролю в тоталітарному суспільстві. Ця концепція була частиною ширшого аналізу Коткіна сталінського режиму, зокрема його здатності формувати думку й поведінку громадян через мову.

---

¹ Фіцпатрік Ш. Сривайте маски! Идентичность и самозванство в России XX века / Ш. Фитцпатрик; РОССПЭН, 2011 - 373 с. — (История сталинизма).

Фіцпатрік Ш. Кратчайшая история Советского Союза = Sheila Fitzpatrick. The Shortest History of the Soviet Union. — М.: Альпина нон-фикшн, 2023. — С. 336

² Kotkin S. Magnetic mountain: Stalinism as a civilization. – Berkeley University of California Press, 1995. С. 198 - 237.

Третю групу складають праці сучасних українських дослідників. З моменту здобуття Україною незалежності історична наука опинилась у вирі суспільно-політичного життя. У науковців виникла потреба у переосмисленні політичної історії України, аналізі історіографічної спадщини та заповненні «білих плям» відчизняної історії. Зміна загальної політичного устрою відкрила нові можливості у вивченні історії СРСР взагалі та радянської системи освіти зокрема.

У контексті переосмислення важливих подій та періодів української історії з позицій незалежної України варто відзначити роботи С. Кульчицького, Г. Касьянова, В. Сергійчука, В. Даниленка, Г. Єфименка та ін.

С. Кульчицький — провідний дослідник теми Голодомору, радянських репресій та політичної історії України в складі СРСР. Науковий доробок Станіслава Кульчицького важко переоцінити, він є автором і співавтором багатьох підручників і посібників з історії України, відповідальним редактором багатьох колективних монографій, присвячених суспільству, соціально-політичним, культурним процесам УСРР 1920-1930-х років¹. В роботах історика висвітлюється нестандартний погляд на політичний, економічний і культурний процеси доби непу крізь призму відносин держави та суспільства.

Г. Єфименко, учень С. Кульчицького, спеціаліст з історії радянської України 1917-1939 років. В своїх наукових роботах Єфименко не тільки розглядав національно-культурну політику ВКП(б), а також аналізував причини зміни національної політики, простежував національні аспекти у формуванні компартійного та радянського апарату². Зокрема, в роботі «Вчительство і влада»³, історик аналізував відносини між освітянами та державою та місце вчительства у радянській системі. У цьому контексті цікавий висновок Єфименка

¹ Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). Колективна монографія. Том 1. Відп. ред. С. Кульчицький. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 656 с. URL: <http://history.org.ua/liberua/978-966-02-7708-3/978-966-02-7708-3.pdf> (дата звернення 05.11.2024)

² Єфименко Г. Національна політика керівництва ВКП (б) в Україні 1932- 1938 рр. (освіта та наука) // Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - К. : [б.в.], 2000. - 72 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yefimenko_Hennadii/Natsionalna_polityka_kerivnytstva_VKP_b_v_Ukraini_1932-1938_rr_osvita_ta_nauka/ (дата звернення 05.11.2024)

³ Єфименко Г. Вчительство і влада. Колективна монографія. Том 1. Відп. ред. С. Кульчицький. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. С.475-571.

щодо ролі сільського вчительства – активне сільське вчительство впливало на внутрішню політику та на селянство.

Наукові роботи Г. Касьянова охоплюють періоди радянської політики щодо України, репресії, проблеми національної пам'яті та сучасну історіографію радянської доби. Касьянов відомий своїм критичним поглядом на політику історичної пам'яті в Україні та методи інтерпретації радянського минулого. Серед іншого Касьянов досліджував соціальний портрет української інтелігенції 1930-х рр., реорганізацію структури освіти, соціальний склад студентства 1920-1930-х рр.¹

В. Даниленко є одним із провідних українських істориків, який досліджував культурне будівництво в Україні, зокрема в радянський період. У збірниках документів, таких як «Культурне будівництво в Українській РСР (1928–1941)», він висвітлює трансформації культурної політики, розвиток освіти, науки та мистецтва. Особа увага історика була сфокусована на політиці українізації системи освіти, засобів інформації, книговидавництва, мовній політиці тощо². Збірка надає значний обсяг архівних матеріалів, які відображають радянський підхід до національної ідеології через культуру.

В. Даниленко, разом із Єфименком, розглядав такий аспект культурної політики як українізація³. Даниленко у своїх працях також акцентує увагу на важливості критичного переосмислення радянського періоду для формування сучасної української ідентичності та історичної пам'яті, що є завданням для сучасної української історіографії.

Сфера наукових праць В. Сергійчука в межах зазначеної роботи становлять інтерес статті, присвячені аналізу шкільної мережі на наповненості класів у період 1932-1933 рр. Стаття «Наповнення перших класів українських шкіл

---

¹ Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. 176 с.

² «Українізація» 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки: [кол. монографія] / НАН України, Ін-т історії України; [авт. кол.: В. М. Даниленко (керівник) та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій]. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2003. 391 с.

³ Бондарчук П., Єфименко Г., Даниленко В. Політика коренізації в радянській Україні (1920–1930-ті роки): Науково-допоміжний показчик / Упорядники та автори вступної статті. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003.

у 1933–1940 роках як свідчення катастрофічних втрат дітей під час Голодомору-геноциду»¹ дає можливість порівняти цифри, опубліковані на сторінках радянської періодики 1930-х років, коли мова йшла про розширення шкільної мережі. Дослідження цієї теми дозволяє оцінити, наскільки освітянська преса УСРР була інструментом пропаганди, що приховував масштаби демографічної катастрофи.

З 1990-х років побачив світ ряд ґрунтовних монографій присвячених проблемі взаємовідносин радянської влади та українського суспільства. За радянських часів подібні теми не розглядались. У незалежній Україні історики та освітяни почали цікавитись питаннями ідеологізації навчально-виховного процесу, аналізу педагогічної преси, її змістовного наповнення займались Л. Березівська², О. Дубецька³, О. Лаврут⁴.

У сфері наукового інтересу Л. Березівської історія державної освітньої політики, реформування шкільної освіти в Україні, розвиток українського шкільництва. О. Дубецька безпосередньо займалась питанням становлення педагогічної преси на території Східної України, дослідженням дитячої та «жіночої» періодики. О. Лаврут досліджувала історію радянської школи з позиції соціального інституту, діяльність освітян та учнівства, взаємодію школи з партійно-державними структурами та радянське суспільство загалом.

Інтерес для цього дипломного дослідження також складає монографія Ю. І. Шаповала⁵, в якій дослідник розглядає складний процес становлення та функціонування тоталітарної системи в Україні. Він звертає увагу на масштабні

¹ Сергійчук, В. Наповнення перших класів українських шкіл у 1933–1940 роках як свідчення катастрофічних втрат дітей під час Голодомору-геноциду. Народна творчість та етнологія, 2 (384), 68–86.

² Історіографія як важливий складник досліджень з історії освіти: європейський і вітчизняний виміри : зб. матеріалів наук.-методолог. семінару з історії освіти / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Лапаєнко С. В., Сухомлинська О. В., Тарнавська С. В.; літ. ред. Деревянко Т. М.]. – Київ : [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2018. – 32 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/Historiography_as_important_component_of_research_2018.pdf (дата звернення 01.11.2024).

³ [Дубецька О.](#) Становлення педагогічної преси на східноукраїнських землях (XIX – поч. XX ст.)/ О. Дубецька // [Образ](#). 2015.-Вип. 1. С. 97-104. - URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2015_1_17 (дата звернення 01.11.2024).

⁴ Лаврут О. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України: дисс. ... канд. ист. наук. Вінниця, 2011. 549 с.

⁵ Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політології. – Київ: Наук. думка, 1993. 349 с.

пропагандистські заходи влади, які, за їхнім популістичним характером, стали основою для утвердження та підтримки режиму «сталінізму».

Варто також відзначити дослідження О. Кручека¹, в яких аналізуються принципи культурної політики більшовиків в Україні на початку 1920-х років, зокрема її ідеологічне підґрунтя.

Соціокультурні зміни в Україні у 1920-1930-х роках також досліджувались Г. Васильчуком², О. Бабак³, В. Коцуром⁴ та ін. Васильчук, зокрема, досліджував сучасну українську на зарубіжну історіографію соціально-політичного та культурно-духовного розвитку УСРР у 1920-1930-ті роки.

Дослідженням культурних процесів та історії повсякденного життя молоді в періоди соціальних трансформацій займалися історикині О. Рябченко⁵ та О. Коляструк⁶. В своїй монографії Рябченко зібрала чималий обсяг фактичної інформації про українське студентство першої третини ХХ ст., опрацювала архівні фонди, документи центральних і місцевих партійних органів, Наркомосу, губернських відділів народної освіти та окремих навчальних закладів, які також становлять інтерес і для цього дипломного дослідження.

Пресу як інструмент радянської пропаганди досліджувала О. Коляструк. У фокусі досліджень авторки радянські медіа, що поширювали партійну ідеологію, формували образи «ворогів народу» і підтримували культ

¹ Кручек О. Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні в 1920-1923 рр.// Історія (збірка наукових праць). Збірник праць / Київ, 2009. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-text-11119.html> (дата звернення 03.11.2024).

² Васильчук Г. Сучасна українська на зарубіжна історіографія соціально-політичного та культурно-духовного розвитку УСРР у 1920-1930-ті роки: дисс. ... канд. іст. наук. Київ, 2008. 417 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasylychuk_Hennadii/Suchasna_ukrainska_ta_zarubizhna_istoriografii_sotsialno-politychnoho_i_kulturno-dukhovnoho_rozvytk.pdf? (дата звернення 02.11.2024).

³ Бабак О. Соціально-економічне та духовно-культурне життя робітничого населення Української СРР у 1920-х рр.: історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук. : 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 265 с.

⁴ Коцур В., О.І. Висовень Інтелегенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.): історіографія. Монографія. Переяслав-Хмельницький, 2004. 171 с.

⁵ Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія / О.Рябченко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. 456 с. . URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/248bfe8d-4b1c-45c2-9e7f-5163fc155d56/content> (дата звернення 03.11.2024).

⁶ Коляструк О. Повсякденне життя інтелегенції УСРР 1920-ті рр.: сучасний теоретико-методологічний та історіографічно-джерелознавчий дискурс: дисс. ... канд. іст. наук. Київ, 2010. 387 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Koliastruk_Olha/Povsiakdenne_zhyttia_intelihentsii_USRR_u_1920-ti_rr_suchasnyi_tetryko-metodolohichni_ta_istorioh.pdf? (дата звернення 03.11.2024).

особистості лідерів. Роботи О. Коляструк розкривають механізми редакційної політики та цензури, що дозволяють простежити, як партія контролювала інформаційний простір і які в місяці просилися. Паралельно з цим, розуміння ролі періодики є важливим аспектом для критичного переосмислення радянського минулого.

Наукові праці О. Жосана¹ фокусуються на вивченні шкільної на науково-методичної літератури 1920-х років. Розуміння еволюції радянських шкільних підручників у контексті аналізу освітянської періодики більш чітко показує як саме формувалося ідеологічне та світоглядне виховання молоді в СРСР.

Роботи О. Жосана показують, як через підручники реалізовувалася освітня політика. У монографії «Становлення та розвиток радянської шкільної навчальної літератури в Україні (1921-1991 роки)»² було проаналізовано структуру і зміст підручників, представлена періодизація розвитку навчальної літератури, відображені реформи шкільної освіти. Дослідження О. Жосана в межах цієї дипломної роботи цікаві тим, що висвітлюють еволюцію підручників на тлі радянських перетворень 1920-1930-х років.

Педагогічну пресу УСРР 1920-1930-х років неможливо досліджувати окремо від системи освіти в цілому. Розвиток нової системи освіти та педагогічної думки в СРСР досліджувався В. Липинським³, Н. Гупаном⁴, О. Сухомлинською⁵. Разом ці дослідники зробили вагомий внесок у розуміння складних аспектів радянської освітньої системи, розкривши, як політика та ідеологія визначали методи і цілі навчання.

¹ Жосан О. Контрреформа народного образования и школьная учебная литература (1932-1941 годы). Педагогика и психология (Казахстан), 2012. С. 101-111. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/zhosan/article27.pdf> (дата звернення 03.11.2024).

² Жосан О. «Становлення та розвиток радянської шкільної навчальної літератури в Україні (1921-1991 роки)»: монографія. Кіровоград: Ексклюзив-Систем, 2015. 359 с.

³ Липинський В. Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр. //Український науковий журнал (електронна версія). 1999, №5. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1999/5/1.pdf> (дата звернення 03.11.2024).

⁴ Гупан Н. Історія педагогіки: питання кризи і розвитку // [Український педагогічний журнал](#). 2017, № 1. С. 110-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_1_16 (дата звернення 02.11.2024).

⁵ Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття// Шлях освіти. 2005, №4. С. 43-47. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9006/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9E.%D0%92.%20%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%971.pdf> (дата звернення 02.11.2024).

Особливо слід відзначити науковий здобуток С. М. Лободи¹ у проблемі вивчення педагогічної преси УСРР 1920-1930- років. Її статті сфокусовані на вивченні специфіки педагогічних видань, їхньої ролі у формуванні суспільної думки про освіту, а також у процесі професійного розвитку педагогів. Її праці спрямовані на аналіз змісту, функцій та впливу освітянської преси, що дає можливість розглянути ці видання як не лише інформативний ресурс, але і як потужний інструмент формування освітньої політики. Роботи Світлани Лободи є цінним внеском у галузь педагогічної журналістики та освітньої періодики, оскільки вони допомагають краще зрозуміти, як преса може служити платформою для професійного зростання педагогів і впливати на формування освітнього середовища.

Значний науковий внесок у дослідження періодики УСРР зробив український історик-джерелознавець Г. Я. Рудий². Основна увага Рудого була зосереджена на аналізі функцій, тематики та структури радянських періодичних видань, що активно розвивалися в 1920–1930-х роках у контексті політичних і культурних змін. Серед його здобутків — детальна класифікація видів і типів циклічних видань, яка дозволяє вивчити роль кожного типу преси у формуванні радянської ідеології.

Таким чином, історіографічна база дослідження освітянської періодики УСРР 1920-1930-х років є широкою, багатоаспектною, що пройшла складний шлях і має кілька вимірів абсолютно різноманітної репрезентації процесів в освіті та освітянській періодиці. Історіографічна база є достатньою та

¹ Лобода С. Періодизація становлення й розвитку української педагогічної преси ХХ століття як віддзеркалення проблеми педагогічної творчості вчителя // [Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_66_11). - 2012. - Вип. 66. - С. 41-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_66_11 (дата звернення 01.11.2024).

² Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело // *Бібліотечний вісник*. 2008. № 1. С. 29-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2008_1_5 (дата звернення 05.11.2024).

Рудий Г. Періодичні видання Києва 1917—1920 рр. як історичне джерело: методологічні й методичні аспекти дослідження // *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2012. Вип. 2. С. 100-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2012_2_10 (дата звернення 05.11.2024).

Рудий Г. Газетна періодика УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент // *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 645-666. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2017_48_49 (режим доступу 05.11.2024).

системною, для того щоб виконати сформульовану дослідницьку мету та завдання для створення узагальненої праці зі зазначеної проблематики.

1.2 Джерельна база

Джерелознавча практика є невід'ємною частиною процесу будь-якого історичного дослідження, оскільки саме джерела виступають основою для розкриття обраної теми, її поглибленого аналізу та обґрунтування висновків. Глибокий аналіз джерельної бази дозволяє автору простежити еволюцію проблеми, виявити основні підходи та методи її дослідження, а також оцінити ступінь вивченості теми попередниками. Це особливо важливо в умовах постійного оновлення знань та появи нових підходів у різних галузях науки.

Важливе значення в межах дипломного дослідження є визначення та окреслення джерельної бази. Джерельна база в історичній науці являє собою сукупність джерел, на які спирається історичне пізнання.¹

Передусім, варто нагадати, що джерельна база має два основних рівня: первісний або початковий та реальний². Первісна джерельна база являє собою сукупність джерел, що виникли одночасно з подіями або невдовзі після них. Тобто первісна база є теоретично повним обсягом інформації, яким дослідник міг би скористатися, якби не існувало обмежень доступу, наявності або інших зовнішніх факторів. Реальна джерельна база - це комплекс джерел, що зберігся до наших днів. Сюди входять усі матеріали, до яких вдалося отримати доступ та які використовуються для обґрунтування висновків, проведення аналізу та побудови аргументів.

У свою чергу реальна база поділяється на актуалізовану, тобто вже опрацьовану та відому історикам, та потенційну - реально існуючу, але невідому ще науковцям.

---

¹ Джерелознавство України. Довідник / Ред. Колегія: Варшавчик М., Боряк Г., Войцехівська І. та ін. Київ, 1998. С. 16.

² Калакура Я., Войцехівська І., Павленко С. Історичне джерелознавство. Київ. Вид-во «Либідь», 2002. С. 68-72.

Джерельна база дипломної роботи представлена репрезентативним комплексом періодичних видань, архівних документів, наукових публікацій, монографій, статистичних довідників, кінофотодокументів і художньої літератури. Більшість використаних джерел складають писемні. Серед них можемо виокремити періодичні видання 1920-1930-х років Української СРР освітянського спрямування, актові матеріали (декрети, постанови, накази тощо), діловодна документація, художня та науково-популярна література.

Періодичні видання - це ключове джерело для аналізу освітянської періодики УСРР 1920-1930-х років. У дипломній роботі активно використовувалися статті і виступи партійних і радянських керівників, викладачів та студентів, що друкувалися у газетах і журналах. До цієї категорії належать газети та журнали педагогічного спрямування, такі як «Геть неписьменність», «Радянська школа», «Політехнічна школа», «Дитячий рух», «Просвещение Сибири» та інші періодичні видання. Основний масив зазначених матеріалів у відкритих оцифрованих архівах та у фондах Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. Також для роботи використовувались оцифровані колекції Архіву української періодики.

Використовуючи матеріали тогочасної преси, варто зауважити, що періодика з середини 1920-х років перетворюється на «рупор» або «знаряддя» пропаганди. Вся інформація, яка друкувалась на сторінках газет і журналів, підлягала ретельній фільтрації, що зумовило її «бідне» змістове наповнення у 1930-ті роки.

Декрети, постанови та інші нормативно-правові документи ССРР, УСРР досліджуваної теми зберігаються в оцифрованих фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України містяться нормативно-правові документи щодо діяльності школи в УРСР періоду, про який йде мова: постанови, накази, закони, розпорядження, декрети. Опрацювання архівних документів дозволило скласти уявлення про нормативно-правове підґрунтя фінансування шкіл, розподілу та навантаження вчителів, матеріальне

забезпечення закладів освіти, принципи організації навчально-виховного процесу. В межах дослідження були опрацьовані фонди Центральної комісії національних меншин при Всеукраїнському Виконавчому Комітеті (ЦК НМ), м. Харків (фонд 413)¹, Народного комісаріату освіти УСРР (фонд 166)².

В процесі дослідження були опрацьовані опубліковані джерела з історії революції, громадянської війни, соціалістичних перетворень в Україні у 1920-1930 роках. Змістовними є статистичні упорядники, наукові посібники для освітян та книги з історії України.

Статистичні матеріали дають уявлення про кількісно-якісний склад закладів освіти і не тільки. У 1940 році у Києві був виданий статистичний довідник «Культурне будівництво Української Радянської Соціалістичної Республіки»³, який став першою спробою зібрати та систематизувати статистичні матеріали про культурне будівництво в УРСР. У збірнику наведені дані про мережу закладів освіти, бібліотек, клубів, рівень освіти населення, національний склад учнів та ін. Проводилось порівняння 1939 з дореволюційним 1914 роком. Також надавалась динаміка росту чисельності шкіл та інших освітніх закладів. Статистичні дані того періоду часто подавалися під впливом радянської ідеології, що відображалось у звітах про «успіхи соціалістичного будівництва», однак дає можливість оцінити, як радянська влада формувала і транслювала культурну та освітню політику в Україні та які ресурси туди вкладались.

Також використовувались монографії та статті з історії освіти УСРР та педагогічної думки, які розглядають розвиток системи освіти в радянській Україні, її трансформації в 1920-1930-х роках.

¹ Декрети, постанови, протоколи засідань ВУЦВК, РНК УСРР та листування з ВУРПС, Наркомздор'я УСРР, Наркомземом УСРР, Наркомпраці УСРР про українізацію шкіл і громадських організацій, забезпечення самостійності нацменшин в Україні ЦДАВО. Ф. 413. Оп. 1. Справа 1. [01.08.1923-10.04.1924, 158 с.](#)

Протоколи засідань ЦК національних меншин. Копії ЦДАВО. Ф. 413. Оп. 1. Справа 4. 1924. 40 с.

² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Справа 9. Матеріали про реорганізацію системи і мережі педосвіти (протоколи, виписки протоколів, доповідні записки, тези доповідей). Протокол засідання колегії наркомосу УРСР (копія) та матеріали до нього. 1929.

³ Культурне будівництво Української Радянської Соціалістичної Республіки : (статистичний довідник) / Народний комісаріат освіти та Управління народногосподарського обліку Української РСР ; Підгот. С.С. Діброва, М.Г. Шабанова ; За заг. ред. Ф.А. Редько, В.А. Рябічко. – Київ : Видавництво «Радянська школа», 1940. – 203 с.

Фундаментальна робота Л. Березівської «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті»¹ висвітлює ключові етапи трансформації шкільної освіти, які відбувалися під впливом соціально-політичних та економічних змін в Україні протягом ХХ століття. У своїй роботі Березівська спирається на великий обсяг архівних документів і статистичних даних, що надає їй дослідженню наукової об'єктивності та підтверджує висновки конкретними фактами. Це робить її працю цінним джерелом для істориків, педагогів і дослідників освіти.

В останні роки джерельна база щодо дослідження української освітянської періодики суттєво доповнилась онлайн-виставками та колекціями газет та журналів 1920-1930-х років. Наприклад, заслуговують на увагу публікації Педагогічного музею України Національної академії педагогічних наук України, присвячені ювілею того чи іншого видання («До 95-річчя журналу «Радянська освіта»², «До 95-річчя журналу «Шлях освіти»³, «Про що писали освітянські журнали у 1932-1933 рр. (до 90-х роковин Голодомору)»⁴, «До 90-річчя журналу «Робітнича освіта»⁵ та інші). Колекції музею включають багаторічні архіви освітніх журналів, газет, брошур і книг, які висвітлювали питання навчання, виховання, педагогічних експериментів та реформ.

Окремим блоком історіографічних джерел є науково-методична література, оскільки вона не лише узагальнює знання, але й відображає еволюцію наукових і освітніх підходів у педагогіці. Дослідження еволюції педагогіки не є завданням цієї дипломної роботи, однак подібні джерела важливі для розуміння парадигми розвитку та концепції педагогічної думки. Вони, зокрема, відображають періодизацію освітніх систем, зміни у суспільстві, методологічні підходи до викладання тощо.

¹ Березівська Л. Реформування шкільної освіти. Монографія. Київ, 2008. 407 с.

² Пед. Музей України НАПН України. Віртуальні виставки. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/95_rokiv_radianska_osvita/ (дата звернення 25.09.2024).

³ Пед. Музей України НАПН України. Віртуальні виставки. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/hliah_osvitu_95_rokiv/ (дата звернення 25.09.2024).

⁴ Пед. Музей України НАПН України. Віртуальні виставки. URL: <http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/golodomor/> (дата звернення 25.09.2024).

⁵ Пед. Музей України НАПН України. Віртуальні виставки. URL: http://pmu.in.ua/category/virtual-exhibitions/juvilei_knig_ta_periodiki (дата звернення 25.09.2024).

Науково-методичну літературу можна поділити на дві групи: універсальні енциклопедичні видання та видання з історії, культури України, соціології. У процесі написання дипломної роботи були опрацьовані підручники та посібники з історії України різних років: курс лекцій «Історія України»¹, посібник «Історія України»² О. Бойка видавництва 2002 року, «Історія України»³ для 10 класу авторства Г. Хлібовської.

Цікавим і значущим компонентом джерельної бази дослідження освітянської періодики УСРР є кінофотодокументи, оскільки вони не лише доповнюють текстові матеріали, але й надають візуальну інформацію, яка допомагає більш об'ємно відтворити історичний та ідеологічний контекст тогочасної освітньої системи. Передусім, вони представлені світлинами різних років, які зберігаються як в архівних фондах, так і у відкритому доступі. Фотографії та кінохроніка документували повсякденне шкільне життя, навчальні заходи, політичні й громадські акції, що відображають настанови радянської системи освіти. Це допомогло у ході дослідження побачити, як на практиці виглядали педагогічні процеси, взаємодія вчителів і учнів, шкільне середовище.

У Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного зберігаються і наявні у вільному доступі фотодокументи, які відображають життя учнів та освітян у зазначений період. Переважно усі вони були постановочними та позитивно спрямованими. Наприклад, «Учні школи фабрично-заводського учнівства Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе, які відпочивають в санаторії ім. Г. І. Петровського, відвідують кролятник», «Учні школи фабрично-заводського учнівства Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе, які відпочивають в санаторії ім. Г. І. Петровського, запускають «змія», виготовленого в майстернях санаторію»⁴

¹ Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 2 – І-90 ХХ століття: Навч. Посібник / Мельник Л. Г., Верстюк В. Ф., Демченко М. В. та ін. – К.: Либідь, 1992. – 464 с.

² Бойко О. Історія України : посібник. – 2-ге вид., допов. – Київ: Видавничий центр "Академія", 2002. 656 с. URL: <https://uahistory.co/book/boyko.html> (дата звернення 21.09.2024).

³ Історія України: підручник для 10 класу(рівень стандарту). Вид-во Астон. 2023. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-10-class-2023-hlibovska-standard-level/> (дата звернення 07.09.2024).

⁴ «Учні школи фабрично-заводського учнівства Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе, які відпочивають в санаторії ім. Г. І. Петровського, запускають «змія», виготовленого в майстернях санаторію.

рік зйомки 1933, «Учні Харківської школи № 45 під час практичних занять із хімії в шкільній лабораторії»¹ - 1935 рік.

Окремо можна виділити агітаційні матеріали як елемент джерельної бази. Виробництво та розповсюдження агітплакатів розглядалось більшовиками як один із механізмів підвищення загальнокультурного рівня населення. В умовах, коли значна його частина була малоосвіченою, подібні візуальні матеріали були ідеальним інструментом пропаганди. Колекції радянських плакатів наявні у фондах Відділу образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського² та Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого (рубрики: Науки документно-комунікаційного циклу – Книгознавство – Бібліотечні фонди)³.

Агітплакати відображали реформаторські заходи, такі як боротьба з неписьменністю, популяризація нових педагогічних підходів, підтримка технічного та професійного навчання, акцент на виробничому навчанні.

Художня література також є одним із важливих компонентів джерельної бази для дослідження культурних і освітніх процесів в Україні у 1920-1930-х роках. У цей період українське суспільство зазнало значних змін, які вплинули на розвиток культури, освіти та суспільного мислення загалом. Літературні твори відображали ці процеси, і вони стають цінним джерелом інформації для дослідників.

Історіографія з питання визнання художньої літератури як історичного джерела незначна. Однак дотримуючись цієї концепції, спиратимемось у дипломному проєкті на роботи О. Мусіяченко⁴ та О. А. Коляструк⁵. На користь

¹ Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного. 2-002450. URL: <https://avd.archives.gov.ua/files/foto-doc.php?name=114221> (дата звернення 03.11.2024)

Учні Харківської школи № 45 під час практичних занять із хімії в шкільній лабораторії. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного. 2-002450. URL: <https://avd.archives.gov.ua/files/foto-doc.php?name=114280> (дата звернення 03.11.2024)

² Український радянський плакат 1920–1930 років (з фондів Відділу образотворчих мистецтв НБУВ). URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/1903> (дата звернення: 17.11.2024).

³ Плакат // Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%82> (дата звернення 17.11.2024).

⁴ Мусіяченко О. Українська художня література як джерело дослідження місця музики у повсякденному житті киян другої половини XIX – початку XX ст. Київський університет ім. Б.Грінченка. Київ, 2016. №3. С. 112-118

⁵ Коляструк О. Повсякденне життя інтелегенції УСРР 1920-ті рр.: сучасний теоретико-методологічний та історіографічно-джерелознавчий дискурс. С. 145.

художньої літератури як окремої категорії джерел говорить те, що твори є невід'ємною частиною своєї епохи та інструментом впливу на світогляд читацької аудиторії. Окрім цього, художня література дає уявлення про багато аспектів тогочасного життя: від культурних, соціальних, політичних процесів до внутрішнього начиння житла. Серед знакових літературних творів, що висвітлюють українську історію 1920-1930-х років, є роман В. Підмогильного «Місто», п'єса М. Куліша «Мина Мазайло», повісті М. Хвильового та ін.

Комплексний підхід до аналізу історичних джерел дозволяє отримати багатовимірне уявлення про предмет дослідження, встановити зв'язки між різними аспектами проблеми та поглибити розуміння процесів, що вивчаються. Використання всіх зазначених джерел та літератури дозволило вирішити основні завдання дипломного дослідження.

Таким чином, джерельною базою дослідження є:

- публікації центральних і регіональних освітянських періодичних видань 1920-1930-х років;
- архівні матеріали, які дозволяють, ознайомитись з оригіналами партійних документів, постановами, директивами та інструкціями, що визначали діяльність друкованої періодики;
- збірники документів, статистичні довідники, що містять чимало фактичного матеріалу про стан культурного будівництва загалом, та розвиток періодики, зокрема;
- монографії та статті сучасних українських істориків, що досліджували питання ліквідації неписьменності, розвитку радянської системи освіти, педагогічної преси тощо;
- візуальні джерела, які включають у себе фотодокументи 1920-1930-років, агітаційні плакати, зразки карикатуристики тих років;
- художня література.

1.3. Методи та методологія дослідження

За Л. О. Зашкільняком¹, методологія історії - це погранична галузь, яка вивчає природу, принципи і методи історичного дослідження, використовує основні поняття історії з метою систематизувати історичний матеріал. Методологія історії розглядає історію як одну з наук, застосовуючи підходи і принципи, прийняті у сфері наукознавства. Вона прагне сформувати систему понять, категорій і принципів, які остаточно історичному осмисленню переходити від роботи з джерелами до отримання наукових історичних знань, а також розуміти значення і функції цих знань у суспільстві.

Дослідження освітянської періодики УСРР 1920-1930-х років вимагає застосування комплексного методологічного підходу. Це зумовлено як політичним і соціальним контекстом, в якому видавалася освітянська преса, так і її значенням для розвитку педагогічної думки і національної свідомості. У цьому розділі розглядаються методи, принципи та інструменти, що були застосовані для вивчення освітянської періодики, яка виконувала роль ідеологічного інструмента, сприяла вихованню радянських громадян та популяризувала педагогічні новації, пропоновані радянською владою.

Однак, у першу чергу, слід окреслити центральні категорії дипломного дослідження - це концепти «освітяни», «учнівство», «освітянська періодика», «педагогічна преса».

Глумачні словники української мови називають освітянами тих, хто працюють у галузі народної освіти. Українська електронна енциклопедія² освіти термін «освітянський» ототожнюється з терміном «педагогічний». У цій роботі синонімом освітян також буде вживатись «учительство» у значенні «учителі» (наприклад, сільське вчительство).

Учніство розглядається як соціально-демографічна категорія, яка бере участь у систематичному навчальному процесі, спрямованому на набуття знань,

¹ Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999. С.143. 14. Колінгвуд Р. Ідея історії. Київ, 1996. С.143.

² Українська електронна енциклопедія освіти. Про проєкт. URL: https://eduglos.iitta.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82 (дата звернення 06.11.2024)

навичок та компетентностей у формальній освітній системі. Учні́вство у цьому значенні розглядається як особлива група, що має визначені характеристики та виконує специфічні соціальні й освітні ролі. Це та частина дітей та молоді, яка навчається у закладах середньої освіти.

Розкриваючи сутність методології дослідження освітянської періодики, є необхідність конкретизувати деякі основоположні для його проведення поняття, а саме: «освітянська періодика», «педагогічна преса», «публіцистика».

Актуальність чіткого формулювання обсягу поняття «періодика» постала перед радянськими науковцями на початку 1920-х років, коли було потрібно підготувати зведений каталог періодичних видань у російських бібліотеках. Український історик і бібліограф М. Сагарда зазначив, що до періодичних видань відносяться не лише газети і журнали, а й «праці різних вчених товариств, періодичні обіжники, накази, протоколи, ..., періодичні афіші, ..., періодичні видання тимчасового «сезонного» типу».¹ До сезонних видань належали газети, брошури, бюлетені, присвячені певній кампанії, програми з'їздів та ін. Щорічники, альманахи, які не виходили періодично протягом календарного року, періодикою не вважались.

Ю. Палеха до характерних рис періодичних видань відносить актуальність та різноплановість змісту, оперативність та регулярність виходу з друку, відповідність заголовка характеру видання та наявність організації, органом якої виступає видання. Аналізуючи відповідно вказаних критеріїв газети та журнали, що складають об'єкт цього дослідження, робимо висновок, що всі вони повною мірою можуть вважатись періодичними виданнями.

Під поняттям «освітянська періодика» у цьому дослідженні розуміємо сукупність спеціалізованих друкованих видань, зокрема газет і журналів, які виходили у конкретно визначені терміни, розраховані на певних читачів, присвячені освітній тематиці та забезпечують важливу суспільно-політичну і культурну функцію. Похідний термін «освітянське періодичне видання»

¹ Сагарда М. Обсяг поняття "періодика" : [до основних питань зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках України] / М. Сагарда; Всенар. б-ка України при Укр. акад. наук. – Київ, 1928. С 6.

наділене тими ж характеристиками: адресується визначеній аудиторії - освітянам, висвітлює широке коло питань, пов'язаних із системою освіти, боротьбою з неписьменністю, організацією шкільної та позашкільної освіти, а також популяризацією освітніх реформ та методик.

А.В. Пугач¹ у своїй роботі, посиляясь на доробок Д. Григораша зазначає, що під «пресою» визначають спеціалізовані друковані видання, які зосереджуються на питаннях освіти, навчально-виховного процесу, методики навчання та педагогічної науки загалом, однак «відзначається більшою актуальністю тематики, злободенністю постановки питань і їх соціально-політичною загостреністю».

Освітнянська періодика 1920-1930-х років стала впливовим інструментом комуністичної пропаганди, отже виникає необхідність прояснити прояви пропагандистської діяльності періодичних видань. За радянських часів пропаганда була спрямована на формування власної моделі світу, користуючись інструментами не тільки журналістики, а й літератури та мистецтва, кіно і телебачення.

У широкому розумінні під пропагандою розуміють поширення політичних, філософських та інших ідей з метою формування масової свідомості та здійснення вигідного впливу на суспільну думку. Пропаганда в УСРР – це ідеологічно спрямована діяльність партії, громадських об'єднань та інших організації для формування у широких мас населення певних позицій і уявлень (світогляду)².

У своїх статтях і численних виступах перед освітянською з'їздами Н. Крупська неодноразово зверталася до проблем педагогічної періодики, називаючи її засобом педагогічної пропаганди яка давала учительству можливість «перетворювати індивідуальний досвід роботи в колективний»³.

---

¹ Пугач А. До проблеми методології дослідження педагогічної преси // збірник наукових праць. ХДУ. 2005. С. 110-115

² Радянська пропаганда.

³ Крупская Н. Об учителе. Избр. ст и речи. Изд-во АПН РСФСР. 1959. С. 327.

Методологічними засадами зазначеного дипломного проекту є загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності та системності. Принцип історизму передбачає дослідження історичних явищ і процесів у їхньому конкретному історичному контексті, тобто з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних умов, які, зокрема, впливали на розвиток освітянської преси в УСРР в 1920-1930-х роках. Принцип історизму допомагає розглянути освітянську періодику як складову радянської ідеології та пропаганди, оскільки преса активно використовувалася для підтримки ідей соціалістичного виховання і формування «нової радянської людини»; дозволяє дослідити, як кожна з цих політичних кампаній знаходила відображення на сторінках освітніх видань, а також як зміни в партійних настановах впливали на тематику і зміст публікацій.

Принцип об'єктивності базується на тому, що історик має прагнути до об'єктивності без урахування особистих симпатій, уподобань та інтересів, а кожне положення слід підкріпляти аналізом фактів і документів. Застосування принципу об'єктивності передбачає критичне ставлення до джерел, оскільки освітня періодика УСРР була сильно ідеологізованою. Також об'єктивний підхід вимагає критичного аналізу змісту статей, які публікувалися в освітянській пресі, без надмірного акценту на власні упередження або оцінки.

Принципи всебічності, цілісності та системності сприяють глибокому і структурованому аналізу джерел та процесів, дозволяючи всебічно охопити предмет дослідження, побачити його у контексті різних чинників і виявити системні взаємозв'язки.

Принцип всебічності вимагає, щоб дослідження освітянської періодики УСРР 1920-1930-х років охоплювало всі аспекти явища, враховувало різні чинники, які впливали на її розвиток, зміст і функції. Це передбачає залучення до аналізу всіх можливих джерел, що стосуються теми, а також врахування широкого історичного контексту. У контексті дослідження змісту і розвитку освітянської періодики УСРР принцип всебічності передбачає аналіз усіх доступних типів джерел та аналіз політичних, соціальних і культурних процесів.

Принцип цілісності передбачає розгляд освітянської періодики як єдиного явища, у якому всі компоненти та чинники пов'язані між собою, утворюючи цілісну систему. Цей принцип вимагає розуміння освітянської преси не тільки як збірника статей, а як частини більшої структури — системи освіти й ідеологічного виховання в СРСР.

Принцип системності ґрунтується на тому, що будь-який предмет історичного дослідження повинен розглядатися у взаємозв'язку всіх його елементів і в його зовнішніх зв'язках.

У роботі використано низку загальнонаукових та спеціально-наукових методів історичного дослідження. До загальнонаукових методів відносяться: метод узагальнення, аналіз, синтез, абстракція, порівняння, моделювання, індукція, дедукція тощо.

Методи аналізу (поділу) та синтезу (об'єднання) є стандартними для будь-якого наукового дослідження, до них зводяться всі види інтелектуальної діяльності.

З широкого спектра загальнонаукових методів також прислужилися методи порівняльного аналізу і системний методи. Порівняльний аналіз освітянської періодики 1920-х і 1930-х років допомагає виявити, як змінювалися теми, тональність і характер публікацій під впливом політичного тиску. Такий підхід дозволяє простежити, як інтенсивність партійного контролю вплинула на зміст статей.

Системний метод є ефективним інструментом для вивчення педагогічної преси, оскільки дозволяє розглядати кожний елемент у контексті загальної структури та взаємозв'язків. Цей метод допомагає не просто аналізувати окремі статті чи видання, а розуміти, як функціонує вся система освітньої періодики в умовах суспільно-політичного середовища 1920-1930-х років. Освітянська періодика 1920-1930-х років була частиною системи ідеологічної пропаганди, і системний метод дозволяє досліджувати її як цілісну структуру. Це включає вивчення всіх компонентів — видань, рубрик, тем, авторів, аудиторії, а також ролі кожного елемента в загальному ідеологічному наративі.

Ретроспективний метод, як один із найрозповсюдженіших методів історичного дослідження, був використаний з метою вивчення розвитку освітянської періодики УСРР 1920-1930-х років. Цей метод дозволив відтворити історичний контекст, зрозуміти соціальні, політичні та культурні реалії, які впливали на розвиток освіти та преси; виявити, як змінювалися тематика, стиль, функції освітніх видань протягом досліджуваного періоду; ідентифікувати суспільно-політичні тенденції досліджуваного історичного періоду.

При дослідженні періодики можуть використовуватись два наукових підходи: загальноаналітичний та конкретно-аналітичний. Перший зосереджений на вивченні історії виникнення та функціонування певного видання або групи видань, другий - досліджує конкретну проблему на основі матеріалів преси. Паралельно обидва підходи зазвичай спрямовані на аналіз змісту видань, застосовуючи фронтальний чи комплексний метод для всебічного огляду.

Крім того, все частіше використовується контент-аналіз, що дозволяє визначати й кількісно оцінювати характерні ознаки, як-от частота певних термінів, тем і рубрик. Це допомагає виявити важливі елементи змісту і робить аналіз більш об'єктивним, адже якісну інформацію можна точно виміряти й підрахувати.

Методика і техніка контент-аналізу достатньо детально описані у спеціальній літературі, однак слід розкрити деякі суттєві аспекти.

Метод контент-аналізу доцільно використовувати при опрацюванні великих масивів текстової інформації, як, наприклад, освітянської періодики. Він передбачає систематичний кількісний та якісний аналіз періодичних видань, що дозволяє виявити головні теми, тенденції і стійкі ідеологічні наративи. У рамках контент-аналізу досліджуються частотність згадок певних тем і понять (наприклад, «соціалізм», «нова людина», «робітничий клас»); ключові ідеологічні меседжі, що відображають вимоги партії (колективізація, індустріалізація, виховання радянської молоді); специфіка використання лексики, стилістика, наративні структури, що підтримують ідеологічні настанови.

Контент-аналіз дає змогу кількісно оцінити зміни у змісті періодики протягом різних років, показуючи, як зміщувалися акценти у зв'язку з політичними подіями, такими як посилення репресій чи зміна ідеологічного курсу партії¹.

Доцільність використання контент-аналізу в межах цього дипломного дослідження пояснюється значним обсягом несистематизованого матеріалу, як то публікації та статті періодичних видань. Отримані в ході контент-аналізу освітянських періодичних видань УСРР 1920-1930-х років результати надали можливість розкрити внутрішній тематичний зв'язок між масивами педагогічних джерел, стали підставою для визначення не тільки кількісних, але й змістовно-якісних характеристик обраних для аналізу видань.

У ході дослідження було використано комплекс джерелознавчих методів для отримання наукової інформації. Спершу було проведено евристичний пошук історичних джерел, розміщених у державних архівах, публічних бібліотеках та оцифрованих фондах. Важливим етапом був ретельний відбір джерел з урахуванням часових меж і релевантних тем. На основі цього відбору джерела було класифіковано, що дозволило систематизувати та проаналізувати зібрану інформацію.

---

¹ Зеленська Л., Балацинова А. Теоретичні основи застосування контент-аналізу в історико-педагогічних дослідженнях. Наук. Записки БДПУ. Серія: педагогічні науки. Вип. 1. Бердянськ: БДПУ, 2020. С. 29-38.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ОСВІТЯНСЬКА ПЕРІОДИКА 1920-1930-Х РОКІВ

2.1 Розвиток освітнянської періодики УСРР 1920-1930-х років

Період першої третини ХХ століття в ССРР був періодом суцільного експерименту: руйнації старого та побудови нового. І хоча можливості культурного будівництва були суттєво обмежені умовами громадянської війни, все-таки було започатковано пришвидшене відкриття шкіл, створення мережі закладів з підготовки кадрів, культурно-освітніх закладів різних типів.

Основний наголос у культурно-просвітній роботі робився на ідеології, вихованні народних мас у дусі комуністичних ідей. Партія контролювала зміст національно-культурного процесу, що аніскільки не приховувалось. Найпоширенішим і найдієвішим інструментом формування громадської думки, проведення дискусій та просування нових ідей була преса. У 1920-ті роки партійно-радянська преса зверталася до малограмотних і неписьменних людей, які мають дуже невиразні уявлення про марксизм, комунізм і цілі нової влади. Преса була в руках переконаних комуністів, які мали простою мовою, максимально зрозуміло для аудиторії викласти свої погляди та цілі, залучити на свій бік людей різного віку, різних національностей, що належать до різних соціальних класів і т. п.

У наукових працях 1920-х років культурні процеси, зокрема формування та розвиток української педагогічної періодики, розглядалися як складова становлення та розширення комуністичної ідеології. Пропагандистська функція періодики, зокрема педагогічної, відкрито читається на сторінках самої періодики. Журнал «Радянська освіта» прямо наголошував, що вчитель на селі є центром не тільки шкільної, а й політосвітньої роботи¹. У більшості тогочасних видань регулярно виходили статті, в яких проголошувались характерні завдання.

---

¹ Радянська освіта. Вип. 12, 1925. С. 62.

Для прикладу, в газеті «Більшовик Полтавщини» вийшла стаття «Чергові завдання преси», де зазначається, що преса є провідником «в життя постанов партії про роботу на селі»¹ та повинна була відображати настрої широких народних мас.

Періодика мала не просто інформувати читача про події, вона повинна була «дбайливо» добирати саме ті новини, які б відповідали директивам партії².

У січні 1925 року відбувся перший Всеукраїнський з'їзд робітників преси, на якому були проголошені завдання преси та проаналізовані поточні її досягнення та проблеми. Серед завдань – «рішуча боротьба з дрібно-буржуазною стихією», підвищення продуктивності праці, «здійснення змички міста з селом»³.

Зазначалось, що з 1924 року збільшувались тиражі наявних видань, а також тиражі україномовних видань. Серед проблем української періодики підкреслювалась конкуренція між місцевими, губернськими та всеукраїнськими виданнями одного типу. Актуальним залишалось питання нестачі фінансування періодики. Іншою проблемою, яка поставала перед пресою в УСРР, була нестача «українських редакторів і керівників газет, що перешкоджало українізації і поліпшенню якості часописів»⁴.

Паралельно у той час відбувався процес створення нової школи, формування власної оригінальної системи освіти в Україні. У 1917 році був створений Народний комісаріат освіти УСРР (Наркомос), головним завданням якого було керівництво всією системою освіти республіки, що включала дошкільні установи, школи, професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади, а також заклади культури та науки.

До основних функцій Наркомосу належали ліквідація неписьменності, реформування та розвиток системи освіти, підготовка педагогічних кадрів тощо.

Наркомос організовував масові кампанії по ліквідації неписьменності серед дорослого населення, відкриваючи курси грамотності та видаючи

---

¹ Більшовик полтавщини. Вип. 39, 1925. С. 1

² Вісті. Вип. 99, 1925. С. 3.

³ Вісті ВУЦВК. Вип. 20, 1925. С. 3.

⁴ Вісті ВУЦВК. Вип. 20, 1925. С. 3.

підручники і навчальні посібники. Займався впровадженням нових навчальних програм і методик, спрямованих на підвищення якості освіти та її відповідність потребам соціалістичного суспільства.

Одним із ключових напрямків діяльності Наркомосу була організація навчання і перепідготовки вчителів для забезпечення нових вимог до освітнього процесу, а також підтримка наукових досліджень, створення нових наукових установ, бібліотек, музеїв, театрів і інших закладів культури. Однак всі ці завдання безумовно підкорювались ідеям комуністичної пропаганди. В. Ленін так обґрунтовував політичну складову радянського виховання: «...Ми по всій лінії своєї освітньої роботи не можемо стояти на старій точці аполітичності освіти, не можемо ставити освітню роботу поза зв'язком з політикою»¹.

Наркомос УСРР також виступав головним ініціатором створення професійної освітянської періодики, від так у 1920-1930 рр. почали активно видаватись педагогічні газети та журнали. В одній із статей у «Народній освіті» А. В. Луначарський писав, що ціла низка столичних (Москва, Харків) та провінційних журналів одностайно працюють, розв'язуючи питання радянської педагогіки, популяризуючи те, що вже відомо передовим верствам².

Педагогічна преса як віддзеркалення розвитку радянської педагогічної думки пройшла декілька етапів у своєму розвитку. С. Лобода, спираючись на науковий доробок Л. Березівської, О. Сухомлинської, виділяє п'ять періодів розвитку педагогічної преси в Україні: 1900-1920 рр., 1920-1930 рр., 1930-1960 рр., 1960-1990 рр., 1990 – 2000 рр. Другий етап, який становить інтерес зазначеної роботи, характеризується ідеями педоцентризму та трудової школи. Цей період відзначається активним формуванням радянської системи освіти, експериментами в галузі освіти та педагогіки, пошуком нових форм і методів.

Протягом 1920-1930-х років українські педагоги та чиновники від освіти робили акцент на значенні трудової школи, про що свідчать численні дописи в газетах на вказану тему: «Єдина трудова школа на Україні в 1925 році»³,

¹ Архіви України // Архів української періодики онлайн. 1978. С. 64.

² Цит. за: Луначарським А. Радянська освіта. Вип. 2, 1923. С. 110

³ Радянський статистик. Вип. 31, 1925. С. 1.

«Підручник для трудової школи»¹, «Трудова школа»². Окрім аргументації трудової школи, в освітянській пресі розгорнулась дискусія щодо теоретико-методологічних засад радянської системи освіти, яка закінчилась уніфікацією та стандартизацією радянської системи освіти³.

Освітянська українська періодика того часу представлена багатьма виданнями, як то журнали «Шлях освіти» (з 1922 р.), «Радянська освіта» (1923-1931 рр., з 1931 по 1934 р. - «Політехнічна школа»), «Дитячий рух» (1925-1934 рр., з 1934 - «Піонеронервожатий») часописи «Просвещение Донбасса (1922-1925 рр.), «Радянська школа (1925-1930 рр.), газета «Геть неписьменність (1923-1924 рр.), «Народній учитель» (1925-1929 рр.) та багато інших. Ідеологічна спрямованість видань відображається у таких назвах часописів як «За комуністичне виховання дошкільника» (1931–1941), «За масову комуністичну освіту» (1924–1933), «Комуністична освіта» (1922–1941) тощо.

У третьому періоді, 1930-1960 рр., слід виокремити перший субетап, 1931-1940 рр., який відзначався партійно-адміністративною ієрархією, жорсткою централізацією та посиленням цензури. Наркомос став лише реалізатором освітньої політики Відділу шкіл ЦК ВКП(б) без важелів впливу. У цей період також у пресі вже зчитується культ особи Сталіна, що почав формуватись на початку 1930-х років.

Протягом 1931-1940 рр. спостерігалось скорочення та закриття багатьох центральних і регіональних видань. Так, припиняється випуск журналів «Політехнічна школа», «За масову комуністичну освіту», «Геть неписьменність», «Шлях освіти» та ін.

А. Животко пояснює трансформацію української преси у пресу комуністичну та пропонує періодизацію історії української журналістики. 1920-1923 рр. – період ліквідації української думки, занепад української періодики,

¹ Народній учитель. Вип. 10, 1925. С. 2.

² Шлях революції. Вип. 208, 1923. С. 2.

³ Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей : монографія / С. М. Лобода ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. — Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. С. 78. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739333/1/3_S.Loboda_monograph_2010.pdf 9дата звернення 16.11.2024).

натомість зростання російськомовної комуністичної. 1924-1930 рр. – період українізації, на який припадає переведення багатьох центральних і місцевих органів на українську мову та збільшення їх кількості. Протягом 1924-1930 років розвивались журнали «Червоний шлях», «Нова громада», зокрема, почав набувати значення освітньо-педагогічний часопис «Радянська освіта».

Період 1931-1932 рр. А. Животко називає періодом формування «советського отечества» батьківщини. На цьому етапі дослідник виділяє два основних моменти: мовну асиміляцію та протиставлення ідеям українства ідею радянської батьківщина¹.

Ю. Тернопільський в історії української публіцистики виділив дев'ять окремих періодів, оскільки преса розвивалась в різних політичних та економічних обставинах. Період, що представляє інтерес цієї дипломної роботи, охоплює 1922-1930 рр. (шостий в періодизації Ю. Тернопільського) та 1931-1941 рр.². Історик акцентує увагу на зростанні численності україномовних видань, зокрема педагогічних і наукових. Почали з'являтися вісники та журнали різних відділів Української академії наук. Доба розквіту періодики змінилась посиленням тоталітарної влади, ідеологічного тиску і, як наслідок, ліквідацією широкого кола видань.

Підсумовуючи вищезазначене як періодизація освітянської преси в УСРР показує еволюцію її функцій від просвітницької та педагогічної до пропагандистської й аналітичної.

Період 1920–1930-х років стала періодом трансформації освітянської преси: від відкритих педагогічних експериментів до жорсткої уніфікації та ідеологізації. Кожен період розвитку педагогічної преси був тісно пов'язаний із суспільними, політичними та економічними процесами, що визначало тематику, цілий характер видань.

---

¹ Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. С. 275-279.

² Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерсі-Сіті: Вид.-во М. П. Коця, 1974. С. 17.

2.2 Класифікація та функції освітянської періодики

Ключовим завданням при дослідженні освітянської періодики є розробка класифікації за типовими й різновидовими ознаками, з урахуванням їхніх головних характеристик. Систематизація та класифікація поглиблюють знання про природу походження об'єкта цього дослідження та його значення як історичного джерела.

Свою видо-типологічну класифікацію педагогічної преси запропонувала С. М. Лобода у своїй монографії¹ «Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей». Авторка якій виділяє такі вид: масові, спеціалізовані, книжкові неперіодичні. В межах цієї дипломної роботи використання подібної класифікації нелогічно, оскільки об'єктом дослідження одразу визначені видання періодичні, тобто виходять у точно встановлений період і з певною регулярністю.

Російський дослідник Ю. Головін у своїй статті «Журнальна періодика: типологічні характеристики»² узагальнює такі ознаки періодичних видань як аудиторну спрямованість, орган, що видає, цілі та завдання видання. Потім слідує такі фактори, як авторський склад, внутрішня структура видання, основні жанри матеріалів, оформлення, періодичність, обсяг, тираж.

Г. Я. Рудий³ в своєму дисертаційному дослідженні надає такі класифікатори газетної періодики: профіль, політична орієнтація, територіальна ознака та періодичність.

¹ Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей : монографія / С. М. Лобода ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. — Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. — 504 с.

² Головін Ю. Журнальная периодика: типологические характеристики // Вопросы теории и практики журналистики. 2021. № 2. С. 72-82. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhurnalnaya-periodika-tipologicheskie-harakteristiki/viewer> (дата звернення 05.11.2024).

³ Рудий Г. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.): дис...док. іст. наук. Київ, 2004. 548 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudyi_Hryhorii/Periodyka_Ukrainy_iak_obiekt_dzhereloznavchoho_doslidzhennia_ukrain_skoj_kultury_19171920_rr.pdf? (дата звернення 08.11.2024).

Т. В. Філімонова¹ у статті Часопис «Радянська освіта» (1923–1931) в історії громадсько-педагогічного руху України», посилаючись на роботи А. І. Зільберштерна, наводить таку типологію: за територією охоплення, галуззю освіти, категорією освітян, на яких розраховане видання.

Вже згаданий у цій роботі Ю. Палеха класифікує періодичні видання за регулярністю виходу в світ та за місцем випуску і сферою розповсюдження. Регулярність виходу зумовлює подальшу деталізацію: щоденні періодичні видання, щотижневі, щомісячні, щоквартальні та щорічні. За місцем випуску – місцеві, регіональні, загальнодержавні, закордонні.

У свою чергу газетні періодичні видання класифікуються за наступними ознаками: за функціональністю, за видавцем (засновником), за часом випуску, періодичністю, місцем видання та матеріальною конструкцією.

За функціональністю видання, на думку Ю. Палехи, можуть бути загальнополітичними, що висвітлювали питання громадсько політичного життя, міжнародні новини, спеціалізованими (з питань культури, мистецтва, дитячі, юнацькі тощо) та як окрема категорія спеціальний газетний випуск. Відповідно до засновників - державні, партійні, профспілкові, кооперативні, комерційні, видання окремої творчої спілки, товариства та ін. За часом випуску – ранкові, вечірні. Нетиповою ознакою є класифікація за матеріальною конструкцією – окремі одиничні випуски та комплекти.

Досліджувала класифікацію державних видавництв В. К. Молоткіна². У свої дисертаційній роботі вона пише, що резолюцією XIII з'їзду РКП(б) «Про пресу» від 31.05.1924 р. було, зокрема, рекомендовано провести класифікацію видавництв, однак класифікація періодики розглядалась

¹ [Філімонова Т. В.](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Two_2015_2(2)_44) Часопис "Радянська освіта" (1923–1931) в історії громадсько-педагогічного руху України / Т. В. Філімонова // [Таврійський вісник освіти](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Two_2015_2(2)_44). 2015. № 2(2). С. 277-285. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Two_2015_2\(2\)_44](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Two_2015_2(2)_44) (дата звернення 08.11.2024).

² Молоткіна В. «Видавнича справа в Радянській Україні в 20 – 30-ті роки XX ст.: дисс. Док.іст.наук. Переяслав-Хмельницький, 2012. 463 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Molotkina_Valentyna/Vydavnycha_sprava_v_Radianskii_Ukraini_v_20-30-i_roky_KhKh_st.pdf? (дата звернення 14.07.2024).

єдино як передумова тотальної монополізації і централізації всієї видавничої системи в республіці.

Питанням конкретизації та систематизації ознак періодичних видань займався також М. Сагарда. Основні ознакою, на його думку, були пов'язані із їхніми завданнями та функціями, а саме: інформування про новітні факти, події, досягнення та організація суспільно-політичної думки. «Коли обидва ці завдання звести до одного, то це буде постійний, безпосередній і органічний зв'язок із сучасним життям»¹.

Отже, першою ознакою періодики, на думку М. Сагарди, є динамічність. Коливання динамічності видань відбивається на їх життєдіяльності та функціональній доцільності. З динамічності виходить наступна ознака періодики- злободенність. Зміст періодики, у тому числі освітянської, має віддзеркалювати поточне життя, інтереси суспільства та відкликатись на них. Наступною ознакою називається спрямованість на конкретно визначене завдання. Наприклад, політична газета, літературний, громадсько-педагогічний журнал та інші. Спрямованість періодичних видань надає їм формального характеру та відображає діяльність різних установ, організацій і товариств.

На сторінках згаданого часопису «Радянська освіта» вказується така типологія періодичних видань:

1. Літературно-художні, суспільно-політичні, науково-популярні: «Червоних Шлях», «Гарт», «Красное слово», «Знання», «Самоосвіта».
2. Педагогічні: «Радянська світа», «Шлях освіти», «Робітнича освіта».
3. Наукові: «Науково-технічний вісник», «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», «Україна с прил. Наукового збірника».

¹ Сагарда, Микола Іванович. Обсяг поняття "періодика" : [до основних питань зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках України] / М. Сагарда; Всенар. б-ка України при Укр. акад. наук. – Київ, 1928. С.10. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00001577 (дата звернення 19.11.2024).

4. Для хат-читалень, сельбудов і лікнепів: «Селянський будинок», «Безвірник», «Геть неписьменність» (газета).

5. Дитячі: «На зміну», «Червоні квіти», «Юный ленинец», «Октябрьские всходы».

6. Історико-революційні та економіко-політичні: «Летопись Революции», «Більшовик України», «Прапор марксизму»¹.

Враховуючи проаналізований матеріал та беручи до уваги об'єкт дипломного дослідження, пропонується наступна класифікація періодичних видань.

1. За територіальною ознакою:

- центральні (всесоюзні) («Учительская газета» м. Москва);
- регіональні («Шлях освіти», «Радянська освіта» м. Харків, «Народная асьвета» («Народное просвещение» м. Мінськ);
- місцеві («Новая школа» м. Одеса, «Новими стежками» м.Полтава);

2. За змістовною ознакою:

- інтегральні (за всіма освітніми галузями);
- соцвихівські;
- політосвітні;
- за окремими галузями освіти.

3. За аудиторним призначенням:

- масова (наприклад, «Геть неписьменність» - малописьменне селянство і робітництво, «Радянська освіта» - сільське вчительство);
- підручно-навчальна;
- наукова;
- методична;
- дитяча та юнацька.

4. За формою засновників:

- державні («Шлях освіти» - видавництво «Шлях освіти» при Наркоматі освіти УСРР);

---

¹ Радянська освіта. 1927. №11. С.2.

- партійні («Комуніст» - офіційний друкований орган ЦК КП(б)У)
- профспілкові («Народній учитель» - Всеукраїнський комітет Спілки робітників освіти);
- періодика громадських організацій («Гарт» видавався Всеукраїнською спілкою пролетарських письменників, «Геть неписьменність» - всеукраїнське добровільне товариство «Геть неписьменність» імені В. І. Леніна);
- наукові (видавництво Всеукраїнської Академії наук).

Власне, як бачимо, масову літературу видавали державні, кооперативні, професійні та партійні видавництва, що цілком відповідало завданню регуляторної політики УСРС. Щодо фінансування видавничої справи, то видавництва часто потребували державних дотацій, оскільки не завжди могли виходити на самоофатність.

Проте не залежності від типології, вся педагогічна та учбова література того часу мала підкорюватись виконанню наступних завдань:

- формуванню матеріально-діалектичного світогляду - фундаментальної філософської концепції, що поєднує матеріалізм та діалектику для пояснення природних, соціальних і мисленнєвих процесів. Він акцентує на первинності матерії та на діалектичних законах розвитку, що дозволяють зрозуміти складні взаємодії і зміни у світі;
- формуванню пролетарсько-класової свідомості, пояснення сутності і значення класової боротьби;
- вихованню дітей і молоді в дусі пролетарського інтернаціоналізму, яке базувалося на ідеях марксизму-ленінізму і мало на меті формування свідомих громадян, які розуміють свою роль у будівництві соціалістичного суспільства і готові до боротьби за інтереси робітничого класу на міжнародному рівні;
- політосвітній роботі, тобто політичному вихованню, формуванню більшовицької свідомості, пропаганді комуністичної ідеології.

РОЗДІЛ 3. ПРЕДМЕТНИЙ АНАЛІЗ ОСВІТЯНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ УСРР 1920-1930-Х РОКІВ

3.1 Газета «Геть неписьменність»

1920-ті роки ССРР часто називають періодом соціального експерменту та новаторства, оскільки прийшовши до влади більшовики поставили перед собою задачу провести масштабні соціальні зміни відповідно до комуністичної парадигми. Для втілення поставленої мети необхідно було сформувати новий тип людини - homo soveticus - яка б відрізнялась колективним мисленням, патерналістичним ставленням до держави і партії, відданістю комуністичній батьківщині, проте на заваді ставала масова неграмотність.

Однією з найважливіших проблем культурного будівництва в ССРР була ліквідація неписьменності. Ще у 1919 році Рада народних комісарів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки прийняла декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення РСФРР», яким проголошувала обов'язок усього населення віком від 8 до 50 років навчатись грамоті.

В своїй роботі український історик В. В. Козир, спираючись на архівні дані, наводить таку цифру: станом на 1920 рік на території України на 1000 осіб письменними були лише 317 (тобто $\frac{1}{3}$)¹. В Україні на 1923 р. було 12 млн. неписьменних віком від 8 до 50 років, а працездатного у віці 18-35 років – 4,1 млн., що становило 64% усього працездатного населення України². Відповідно щоб мати вплив на масову свідомість необхідно було організувати боротьбу з неписьменністю та малописьменністю. Іншими словами, через навчання грамоті потрібно змусити людей думати по-новому, «по-радянські».

---

¹ Козир В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Геть неписьменність» (1923-1936 pp): дисс...канд. іст. наук. Київ, 215. С.42. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/42580/Kozyr_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 23.07.2024).

² Так само.

Н. К. Крупська писала¹, що керувати широкими масами, організовувати їх набагато легше, коли ці маси культурні та освічені, адже неписьменний навіть не може прочитати правил внутрішнього розпорядку або поставити підпис в отриманні зарплати. Власне цей тезис наочно пояснює прийнятий більшовиками курс на ліквідацію неписьменності: «З метою надання «можливості усвідомленої участі в політичному житті»².

Лікнеп на українських землях, які на той час входили до складу ССРР, почався з постанови Ради народних комісарів УСРР від 21 травня 1921 року «Про боротьбу з неписьменністю». За цією ж постановою створювалась і Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю (ВУНКЛН), яка здійснювала керівництво над усією кампанією з лікнепу. Окрім цього, до функцій ВУНКЛН належало створення мережі установ лікнепу, професійна підготовка викладачів, створення і видання методичної літератури, облік письменних, малописьменних і неписьменних осіб, проведення культурно-просвітницьких заходів, співпраця з органами влади, профспілками та комсомолом тощо.

Ліквідація неписьменності була необхідною для підвищення продуктивності праці. Грамотні робітники могли краще освоювати нові технології, працювати на сучасному обладнанні та впроваджувати нові методи роботи. Паралельно Радянський Союз прагнув утвердити нову соціалістичну ідеологію, яка вимагала активної участі населення в політичному та соціальному житті. Лікнеп був інструментом для реалізації цих завдань, відтворював ідею соціальної справедливості. Тому з метою активізації боротьби з неписьменністю у 1923 році були створені товариства «Долой неграмотность» у РСФРР та його український аналог всеукраїнське добровільне товариство «Геть неписьменність» імені В. І. Леніна при Головополітосвіті УСРР. Головне управління з питань політичної освіти (Головополітосвіті) було засновано у 1920 році з метою політичної просвіти широких народних мас, а також цензури преси.

¹ Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Т.9. Ликвидация неграмотности и малограмотности. Школы взрослых. Самообразование. — М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1960. С.21.

² Так само.

З 1923 року кампанія з ліквідації неписьменності почала набирати планового характеру, що пов'язано з рішенням сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету остаточно ліквідувати неписьменність до 10-х роковин Жовтневої революції (за часів ССРР Велика Жовтнева соціалістична революція). За планами ВУЦВК до 1 травня 1925 року мала завершитися «остаточна ліквідація неписьменності» членів сільрад, профспілок, комітетів незаможних селян, а також допризовної молоді¹. Центральною комісією незаможних селян планувалось до 01 травня 1925 року навчити грамоті 40000 незаможних селян, для решти працездатного населення термін лікнепу подовжувався до 7 листопада 1927².

Кінцевою метою товариства мало стати подолання неписьменності та малописьменності серед населення. Реалізовувалась дана мета наступними засобами: масштабною агітацією та пропагандою лікнепу; організацією лікпунктів та масове залучення до них неписьменних і малописьменних робітників і селян; пошуком фінансування для успішного функціонування лікпунктів.

Однак стратегічна мета, на якій не наголошувалось, виховання громадськості відповідно до комуністичної ідеології та зміна масової свідомості. Ліквідація неграмотності широкому загалу подавалась під виглядом «залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою»³. Ліквідація неписьменності та малописьменності вбачалося першим етапом політичної освіченості.

Одним із головних завдань товариства був пошук фінансового ресурсу на боротьбу з неписьменністю, про що свідчать такі дані: навчання одного неписьменного становить 5 карб., навчання одного малописьменного - 9 карб.,

¹ Мовчан О. М. Ліквідація неписьменності (лікнеп), кампанії лікнепу в УСРР–УРСР [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_nepismennosti (дата звернення 15.07.2024)

² Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 7, 1924. С. 2.

³ Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 6, 1924. С. 1.

доля державного фінансування в кошторисі складає 8%, доля місцевого бюджету - 92%¹.

У рамках агітаційної роботи з популяризації лікнепу з 1924 року Всеукраїнською Надзвичайною Комісією Ліквідації Неписьменності почалось видавництво газети «Геть неписьменність». Газета видавалась у Харкові Державним видавництвом України.

Своєю потенційною аудиторією видання «Геть неписьменність» визначало малописьменне селянство та робітництво (про що вказувалось на першій шпальті). Однак проаналізувавши зміст доступних примірників можна зробити висновок, що перш за все, редакція орієнтувалась на сільського читача, про що свідчить кількість статей присвячена сільськогосподарській тематиці (статті «Готуймось до весняного засіву», «Ближче до селянства», «На селі», «Неврожаї»).

Газета видавалась двічі на місяць (двотижнева), обсягом 4-6 сторінок. Змістове наповнення видання не відрізнялось широким змістом. Постійних рубрик в газеті немає, однак на першій полосі іноді поміщався зміст випуску «Що є в газеті».

Як правило, друкувались невеликі за обсягом статті з оглядом нагальних питань, актуальні суспільно-господарські новини, здобутки радянської влади, зовнішньо-політичні новини, роль радянської влади у ліквідації неписемності, портрети політичних діячів (Ленін², Петровський³) твори українських поетів (Т. Шевченка⁴, І. Франка⁵, П. Тичини⁶, Д. Бідного⁷), листи від читачів тощо. Видання звертало також увагу на стан жіноцтва, чому присвячено випуск №3 від 08 березня 1924 року (статті «Як радянська влада визволила жінку», «Клара Цеткін», «Володимир Ілліч Ленін - захисник прав робітниць і селянок», «Охорона здоров'я матері і дитини» тощо). Серед постійних рубрик можна

¹ Воронець А. Матеріальний стан //Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 15, 1924. С. 4.

² Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 15, 1924. С. 2.

³ Так само.

⁴ Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 3, 1924. С. 4

⁵ Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 5, 1924. С. 2.

⁶ Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 4, 1924. С. 2.

⁷ Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 15, 1924. С. 2.

виділити такі: «Що є в газеті», «Що діється в світі», «Допоможемо», «Оголошення». Тираж видання у березні 1924 року склав 7000 (випуск №3) примірників, а вже у грудні (випуск №21) збільшився до 40000¹. З 1 вересня 1924 р. «Геть неписьменність» виходить вже щотижня, а також вказується на можливість оформити передплату - 1 руб. 50 коп. на рік, вартість одного номера - 4 копійки.

Окрім пропагандистської риторики редколегія також розміщувала аналітику, наприклад, чисельність, склад і густоту населення за результатами перепису 1923 року. За наведеними даними: загальна чисельність населення УСРР складала 28 млн 388 тис. чоловік, 82% населення України складало селянство, густина населення – 62 чол. На квадратну версту².

Газета припинила своє існування на початку 1930-х років, однак в рамках даного дослідження відсутня можливість проаналізувати газету через відсутність матеріалу. З 1930 року згідно з постановою ЦВК ССРР та РНК ССРР від 14.08.1930 р. №№43/308 «О всеобщем обязательном начальном обучении» впроваджується обов'язкове навчання початкове навчання дітей 8-9-10 років у школах. Відповідно починається формування чіткої структури системи освіти, введення стандарту освіти, формування ролі та образу вчителя, а кампанія з ліквідації неписьменності відходить на другий план. Того ж 1930 року була ліквідована ВУНКЛН, а 1936 року припинило діяльність товариство «Геть неписьменність», оскільки формального його мета вважалась досягнутою³.

3.2 «Радянська освіта»

Своєрідним літописом української школи, відображенням процесів, що відбувались в освітній галузі вважається журнал «Радянська освіта». Друкувався

¹ Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 21, 1924. С. 1.

² Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 4, 1924. С. 3

³ Мовчан О. М. Ліквідація неписьменності (лікнеп), кампанії лікнепу в УСРР–УРСР [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_nepismennosti (дата звернення 15.07.2024).

також у Харкові видавництвом «Шлях освіти» при Наркомосі УСРР українською мовою.

Протягом 17–25 квітня 1923 року у Москві відбувся XII з'їзд РКП(б), на якому серед іншого була прийнята резолюція з національного питання, з якої почалась політика коренізації. Коренізація була покликана ліквідувати нерівність між народами, залучити представників корінних народів радянських республік до управління, надати офіційного статусу національним мовам в усіх сферах суспільно-політичного та життя, а паралельно з цим схилити на сторону більшовиків представників «не великоросійської» національності¹.

В Україні політика коренізації оформилась в «українізацію». Ще у лютому 1920 року Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) прийняв постанову «Про вживання по всіх установах української мови нарівні з великоруською»², де вказувалось на неприпустимість переваги великоруської мови перед українською. 21 вересня 1920 р. Радою народних комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки була видана постанова «Про заведення української мови у школах та радянських установах», в якій РНК доручала Наркомосу розробити план розвитку виховних і освітніх установ, обов'язково ввести вивчення української мови в усіх закладах з українською мовою викладання та сприяти її вивченню в інших організаціях та установах сфери народної просвіти. А вже після XII з'їзду 01 серпня 1923 року вийшла постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховавчих та культурно-освітніх установ»³, що власне і вважається офіційним введенням політики українізації.

¹ За цит. Сталіна І. Доклад о национальных моментах в партийном гоударственном и строительстве. Стенографические отчеты XII съезда РКП(б). М., Политиздат, 1968. С.483-485. URL: <https://drive.google.com/file/d/1jv47RLwWg1TYmG-UoXZ-C6bVIRaeNXP/view> (дата звернення 20.07.2024).

² ЦДАВО України. Декрети, постанови, протоколи засідань ВУЦВК, РНК УСРР та листування з ВУРПС, Наркомздоров'я УСРР, Наркомземом УСРР, Наркомпраці УСРР про українізацію шкіл і громадських організацій, забезпечення самостійності нацменшин в Україніфонд 413, опис 1, справа 1, арк. 129. URL: <https://e-resource.tsdao.gov.ua/file-viewer/19743#file-608143> (дата звернення 17.07.2024).

³ На підставі цієї постанови та ін. ВУЦВК прийняло Постанову «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» від 06.07.1927. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP270008?an=128> (дата звернення 21.10.2024).

Перший номер журналу вийшов у листопаді 1923 року тиражем 15000 примірників під редакцією першого наркома освіти УСРР В. П. Затонського. Із самого початку існування часопис задумувався як журнал для сільського вчителства, «що мав задовольнити його інтереси в як найширшій мірі»¹. Окрім цього, він мав стати тогочасною платформою для освітян, де вчителі могли обмінюватись думками та досвідом, а також розповсюджувати серед колег. На той час вже виходив інший педагогічний журнал - «Шлях освіти», однак він більше задовольняв інтереси міського, більш кваліфікованого вчителства, ніж інтереси села. Оскільки селянство за переписом 1923 року складало переважну більшість населення, цілком доцільним було видання «сільської радянської» періодики.

«Радянська освіта» ставила за мету просвітити робітника освіти на селі, підняти кваліфікацію педагогів. Серед головних питань, що висвітлювались на сторінках часопису, були політична освіта, вивчення дитячого руху, дитячого колективної психології, методична підтримка, антирелігійна пропаганда, дошкільне виховання, актуальні новини тощо.

Перший номер журналу цікавий також тим, що одразу зазначається роль радянського вчителя як перш за все громадянина, який повинен більш за інших жити активним політичним життям, мав бути обізнаним у політичній ситуації, освітній політиці та впроваджувати її².

Розділи журналу:

- Загальний політично-педагогічний відділ;
- Наука і техніка;
- Із педагогічної практики;
- Із практики політосвіти;
- Життя на місцях;
- Дитячий рух і творчість;
- Інформація та хроніка;

³ Радянська освіта. 1923. №1. С. 5.

² Радянська освіта. 1923. №1. С. 5.

- За кордоном;
- Бібліографія (або в подальшому «Що читати»);
- Листування.

У 1924 році видання «Радянської освіти» було перенесено до Києва з метою «ще тісніше зв'язати часопис з найширшими колами сільського вчительства»¹. Редакція регулярно закликає до «живого органічного зв'язку часопису зі своїми читачами»². У період 1923-1924 рр. простежується бажання редакторів створити корисний «продукт»: «редакцію цікавить як побут робітника освіти, так і поле його освітньо-громадської праці»³.

У київський період додаються рубрики «Що нам пишуть», «Листування редакції», «Професійне життя», «Серед книжок і журналів». Тираж журналу, однак, зменшується: з 7000 у лютому до 3500 примірників у липні-серпні.

З 1925 року «Радянська освіта» знов переїжджає до Харкова: «журналові всеукраїнського значення, журналові всеукраїнського вчительства – місце в центрі»⁴. В цей час головним редактором стає О. Шумський, який з вересня 1924 року був керманічем Наркомату освіти⁵. Зміст дещо змінюється в напрямку зміцнення в ньому елементів всеукраїнського значення. Слід звернути увагу на статтю Я. Ряппо «Новий етап в праці Наркомосвіти» (Вип. №1-2, 1925)⁶, де зазначається, що з 1924/1925 навчального року кількість органів освіти «починає переходити в якість». Ряппо зазначає, що «внутрішній зміст» (тобто шкільна програма) має бути «раціонально збудованим і пристосованим до сучасного життя». Іншими словами, починається формування комплексної, системної освіти.

¹ Радянська освіта. 1924. №2. С. 3.

² Так само.

³ Радянська освіта. 1924. №2. С. 4.

⁴ Радянська освіта. 1925. №1. С. 3.

⁵ Папакін Г.В. ШУМСЬКИЙ Олександр Якович // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2013. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shumskyj_O (дата звернення: 14.08.2024).

⁶ Радянська освіта. 1925. №8. С. 8.

На сторінках «Радянської освіти» знаходиться відображення політика українізації, зазначається, що «справа українізації стає державним завданням»¹.

У період 1925/1926 років редакція журналу також займається самоаналізом. З наведеної статистики:

- мова статей: українською - 77%, російською - 19%, іншими (єврейська, німецька, англійська) - 4%;
- кваліфікація авторів статей: науково-педагогічні працівники - 24%, педагогічні працівники - 49%, інші - 27%;
- партійна приналежність авторів статей: члени КП(б)У - 22%, позапартійні - 78%².

Виходячи з чого, можна зробити висновок, що на 1925 рік мета журналу стати платформою спілкування самого вчительства може вважатись досягнутою лише частково.

Як будь-який тоталітарний режим радянська влада приділяла значну увагу вихованню дітей та молоді. Дитячий рух був важливим елементом пропаганди та вихованню нової радянської людини. З цією метою у 1922 році була створена Всесоюзна піонерська організація імені В. І. Леніна, основними завданнями якої було виховання патріотизму до радянської батьківщини, принципів колективізму, трудової дисципліни та відданості ідеалам комунізму. Відтак на сторінках «Радянської освіти» регулярно виходили статті, присвячені тематиці дитячого руху.

Заслуговує на увагу стаття М. Миронова «Дитячий рух у 1926 році»³ (випуск №1, 1927 рік), в якій наводиться статистика зростання членів піонерської організації. Цифри по ССРР: на 01 січня 1926 року налічувалось 1 586 689 піонерів, на кінець 1926 року - 1 832 597 піонерів, по Україні: на початок 1926 року налічувалось 367500 піонерів (цифра для порівняння не наводиться). Тобто, очевидним із статті є зростання чисельності приналежних до піонерської організації (на жаль, автор статті не вказує першоджерело наведених даних).

¹ Радянська освіта. 1925. №6-7. С. 4.

² Радянська освіта. 1925. № 12. С. 65.

³ Радянська освіта. 1927. № 1. С. 3.

Паралельно присутня критика, а саме: недоліки політвиховної роботи, хиби в керівництві організацією (текучість кадрів) та інші, а 1927 рік проголошено роком «усунення хвороб дитруху».

У 1927 році знову змінюються рубрики журналу: додаються розділи «З питань соцвиху» та «Радянська книжка». Тираж часопису збільшується, пояснюється це тим, що Наркомос «вважає за потрібне на початку нового року рекомендувати «Радянську освіту» для кожної школи і для кожного окремого вчителя»¹.

1928 рік був для журналу ювілейним - 5 років з початку видавництва. Випуск за листопад 1928 року майже повністю присвячено цьому питанню: публікуються вітання від видань-колег, листи від читачів журналу, проводиться аналіз роботи за п'ять років². Наводиться періодизація журналу:

- 1 етап: 1923 - 1924 рр. - видання тільки розпочинається, орієнтується на безоплатну розсилку аби просунутись до свого читача. Цей етап характеризується відсутністю «усталеної фізіономії що до змісту»³, пошуком своєї концепції, слабкою диференціацією змісту, шуканням не лише своєї аудиторії, а й авторів-дописувачів.
- 2 етап: 1925-1926 рр. - період остаточного формування, розквіту часопису, «період буйного юнацького віку»⁴. Журнал переходить на господарчий розрахунок, безоплатна розсилка припиняється, а передплата починає покривати тираж. У цей період журнал від широко-загальних тем переходить до вузько-спеціальних, педагогічних, методологічних та громадсько-актуальних. Утворюється спеціальний відділ «дитруху», який оформився у рубрику «Дитрух – соцвих». Редакція зазначає, що у цьому етапі «Радянська освіта» приймала участь у побудуванні комплексних програм. Другий період – період остаточного сформування журналу

¹ Радянська освіта. 1927. № 8-9. С. 2.

² Радянська освіта. 1928. № 11. С. 2.

³ Радянська освіта. 1928. № 11. С. 34.

⁴ Так само.

як «видатного чинника в творенні радянської педагогіки й педагогії на Україні»¹.

- 3 етап: 1927-1928 рр. - період сталого журналу, а також планової, систематичної праці. Тираж зростає, передплата покриває видатки, збільшується кількість авторів. На цьому етапі можна прослідкувати «сезонність» видання з урахуванням педагогічно-виробничі та громадсько-політичні потреби освітян та учнівства. В цей період активна увага приділяється питанням соцвиху і дитруху, збільшується кількість статей спеціально-методичної, педологічної тематики.

Наводиться аналітика що змістовного наповнення статей², окрім цього, проводиться аналіз читацької аудиторії та географії журналу (Випуск №11, 1928 р. І. Петровський «Спроба вивчення нашого читача»).

Аналіз відсоткового складу передплатників журналу на серпень 1928 р. виглядає наступним чином: інспектури Наросвіти – 27,5 % (від загальної кількості), школи та освітяни – 64,7 %, робітничі клуби – 0,02 %, профорганізації (для бібліотек) – 0,2 %, осередки КП(б)У та ЛКСМУ – 0,05 %, різні підприємства та установи – 0,1 %, сельбуди та хати-читальні – 0,03 %, індивідуальні передплатники (окрім вчителів) - 1,9 %, невідомі підписними (працюють через контрагентів) – 5 %³. Число підписників серед категорії «школи та освітяни» складало 10894 особи, 95,2 % з яких – сільське учительство. Ця цифра у цілому відповідає концепції та аудиторному спрямуванню «Радянської освіти».

Тут варто відступити та нагадати, що на чолі Наркомату освіти , який керував усіма національно-культурними процесами в УСРР, стояв М. О. Скрипник. Скрипник та його оточення ототожнювали розв'язання питання національного з питанням комуністично-партійного будівництва, за його словами «українська культура є одна з передумов перемоги соціалізму на

¹ Радянська освіта. 1928. № 11. С. 37.

² Радянська освіта. 1928. № 11. С. 38.

³ Радянська освіта. 1928. № 11. С. 33

Україні»¹. З діяльністю Скрипника зв'язують той факт, що українізація преси у 1932 році становила 87, 5%².

Враховуючи вищезазначену періодизацію, можна виділити і останній етап в історії «Радянської освіти» (який об'єктивно не міг бути виділеним редакцією у 1928 році):

- 4 етап: 1929-1931 рр. - період найбільшої заангажованості журналу. З 1929 року часопис виходить за редакцією М. Скрипника, наркома освіти УСРР, тематику журналу визначав Наркомос. Збільшується відсоток статей присвячених політосвітній роботі, антирелігійній пропаганді, колективізації.

Починаючи також з 1929 року на сторінках видання регулярно згадується ім'я Й. Сталіна, висвітлюються перші політичні процеси, акцент зміщується на питання політвиху та соцвиху. Зменшується обсяг видань (з 80-100 до 60-70 сторінок), змінюється змістове наповнення. Із усталених десяти розділів у 1930-1931 рр. наявно всього п'ять. Наприклад, випуск № за 1930 рік: «Колективізація й школа», «Питання соцвиху», «Робота інспектора наросвіти», «Радянська книжка», «Хроніка журналу»; у 1931 році (випуски №№1-2) - «Загальний відділ», «За військовізацію школи», «За політехнізацію», «Хроніка», «Радянська книжка».

У той же період посилюється антирелігійна кампанія в пресі, друкуються статті з відповідними заголовками «Жовтень та церква»³, «Антирелігійні моменти в святкуванні Жовтневої революції в трудшколі»⁴, «Практика антирелігійної роботи в школі»⁵, «Школа в безвірницькому»⁶, «Художня література в антирелігійному вихованні»⁷ та ін.

¹ Скрипник М.О. До теорії боротьби двох культур. – Харків, 1928. - С.15.

² Енциклопедія історії України // Інститут історії Укр. НАН України. Київ: Наукова думка. 2004. С. 17. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/2.pdf> (дата звернення 03.11.2024).

³ Радянська освіта. 1929. № 10. С.1.

⁴ Радянська освіта. 1929. № 10. С. 34.

⁵ Радянська освіта. 1929. № 10. С. 38.

⁶ Радянська освіта. 1930. №3. С.23.

⁷ Радянська освіта. 1930. № 3. С.26.

З початку 1930-х років риторика журналу змінюється у бік політизації, з'являються статті, присвячені завданню п'ятирічки та труднощам колективізації («Колективізація трудового села й ліквідація куркульні як кляси»¹, «Колгоспне будівництво й трудова школа»², «Школа й колгосп»³, «День колективізації і врожаю»⁴, «Школи колгоспівської молоді та програми»⁵). Примітно, що не публікуються реальні факти щодо примусової колективізації, розкуркулення, депортації селян, так само, як і не будуть висвітлюватись Голодомору.

Варто відзначити, що у 1930-х роках розпочинається контрреформа у системі освіти⁶. Було сформульовано завдання «провести загальне обов'язкове навчання у цьому ж 1930-31 році»⁷ та надана рекомендація «взяти найактивнішу участь у справі проведення загальнообов'язкового навчання»⁸. Серед політичних чинників шкільної реформи Л. Д. Березовська формування тоталітарного режиму, масові репресії, зміцнення комуністичної ідеології, що можна прослідити і на сторінках освітянської періодики. З цього часу починається процес уніфікації української системи освіти, дублювання російських освітніх законодавчих документів в УСРР та формування єдиної державної системи освіти.

За період 1930-1931 року все більша увага приділяється політехнізації школи (статті «Шляхи й форми політехнізації школи»⁹, «Політехнізм у дитячому садку»¹⁰, «До політехнізації школи»¹¹, на тлі «успіхів» п'ятирічки підіймаються питання ударництва серед учнівства.

Ударницький рух серед дітей у СРСР виник як частина широкого руху трудового ентузіазму та соціалістичного співробітництва, популярного в ті роки. Вважалось, що пропагування ударництва сприяє викоріненню «ледарства та

¹ Радянська освіта. 1930. № 3. С. 1.

² Радянська освіта. 1930. № 3. С. 17.

³ Радянська освіта. 1929. №7.

⁴ Радянська освіта. 1930. № 8-9. С. 30.

⁵ Радянська освіта. 1930. № 3. С. 48.

⁶ Березовська Л. Реформування шкільної освіти. Монографія. Київ, 2008. С. 32.

⁷ Радянська освіта. 1930. №10.

⁸ Так само.

⁹ Так само.

¹⁰ Так само.

¹¹ Радянська освіта. 1930. №11-12.

злочинного витрачання робочого часу»¹. Вся робота шкіл і піонерських організацій мала підпорядковуватись цілям ударницького руху, а «діти-ударники повинні бути передовими бійцями на фронті громадсько-політичної роботи школи»².

Аналізуючи життєвий цикл часопису «Радянська освіта», можна зробити наступні висновки:

1920-ті роки	1930-ті роки
Задум журналу	
журнал замислювався як платформа для освітян, не тільки як методичний та вузько-спеціальний посібник, а й як інструмент комунікації вчителів із вчителями.	зміцнення влади Сталіна через посиленні ідеологічної цензури; Журнал стає важливим інструментом політичної пропаганди, де освіта розглядається як засіб виховання відданих комуністичних кадрів.
Завдання журналу	
популяризація нових ідей пролетарської освіти, виховання молоді в дусі комуністичних ідеалів, виховання сільського вчительства	«знаряддя» комуністичної пропаганди, виховання дітей та молоді, поширення єдиних програм і методичних вказівок
Тенденції в освіті	
обговорювались експериментальні підходи до навчання, такі як проектний метод,	відбулося повернення до більш традиційних методів навчання, відмова від

¹ Радянська освіта. 1932. №2.

² Так само.

«комплексні» уроки, де знання подавалися через призму практичних завдань та реальних життєвих ситуацій	експериментальних педагогічних практик 1920-х років. На перший план виходять дисципліна, організованість, ідеологічна вихованість
Аудиторне спрямування	
Сільське вчителство	Освітняни, керівники піонерських організацій, вожаті тощо
Актуальні тематики	
ліквідація неписьменності, залучення освітян як дописувачів журналу, боротьба з дитячою безпритульністю, розширення мережі шкіл	політехнізація школи, антирелігійна кампанія, ударницький рух, колективізація, введення загальнообов'язкового навчання

Видання «Радянська освіта» було знаковим для української освітянської спільноти 1920-1930-х років. Часопис зацікавлював не лише своєю науковістю та наближенням до вчителя, а й регулярним виходом, доступністю для сільського вчителя та найголовніше – великою кількістю практиків-освітян серед дописувачів часопису.

Риторика та зміст журналу «Радянська освіта» відображали еволюцію радянської системи освіти, яка з експериментальних методів і пошуку нових підходів перейшла до централізованої, стандартизованої системи з сильним ідеологічним впливом. Наприкінці 1931 року видавництво припиняється. Закриття журналу вписується в контекст ідеологічних змін і змін у системі радянської освіти. З початку 1930-х років радянська преса, педагогічна зокрема, стає більш стандартизованою, цензурованою, ідеологічно заангажованою.

Відтак, було прийнято рішення про «реорганізацію» «журналу для сільського вчителівства» у педагогічний і методологічний журнал «Політехнічна школа».

3.3 «Політехнічна школа»

Основним призначенням журналу вважалось сприяння розширенню політехнічної освіти, яка мала підготувати молодь до роботи в індустріальному та аграрному секторах. Журнал ставив на меті сформувати у вчителів сучасне розуміння політехнічної освіти та методики її впровадження в школах, а також підтримати їх професійний розвиток у відповідності.

Журнал «Політехнічна школа» вже не мав нічого спільного із «журналом сільського вчителівства». Редакція журналу позиціонувала видання як масовий педагогічний і методичний журнал. Тираж видання складав понад 45 000 примірників на початку 1932 року, та близько 16 000 у 1934, обсяг від 50 до 30 сторінок відповідно.

Завдання журналу «Політехнічна школа»¹ можна сформулювати наступним чином: боротьба за виконання постанов ЦК ВКП(б), висвітлення досвіду школи, друк матеріалів методичного характеру, обмін досвідом серед вчителів, підвищення рівня освіти вчителів, пропагування серед учительства «правильних настанов у роботі» та комуністичне виховання дітей.

Варто згадати, що журнал виходив вже на початку 1930-х рр., коли система освіти вступила в фазу уніфікації та централізації.

Перший випуск вийшов у квітні 1932 року. У статті «До обласних і районних відділів наросвіти, завідувачів шкіл і вчителів початкової й середньої школи» одразу підвергається критиці «Радянська освіта», оскільки «не стала бойовим знаряддям у боротьбі за марксо-ленінське педагогічне переозброєння учительських мас»². У провину «попереднику» ставилось також неспроможність організувати навколо журналу широкого авторського і читацького активу,

---

¹ Політехнічна школа. 1932. №1.

² Так само.

низьку залученість наукових робітників. Це свідчить, по-перше, про зміни у редакційній політиці та аудиторній спрямованості. А, по-друге, вкотре підтверджує тезис про періодику як рупор пропаганди.

Протягом 1932 року журнал видавався за загальною редакцією М. О. Скрипника. Друкуються його статті («Лист тов. Сталіна зразок методології більшовицької критики»¹, «Реконструкція країни й перебудова школи»², «Більше уваги зразковій школі»³ та інші), цитуються доповіді, друкуються хвалебні статті про його діяльність: «М. О. Скрипник - керівник штабу культурної революції», де його називають «вірним учнем Леніна і Сталіна», зразковим солдатом партії, непохитним більшовиком⁴. З лютого 1933 року «Політехнічна школа» виходить вже без участі М. О. Скрипника, а просто як орган НКО УСРР. Випуск № 2 за 1933 рік присвячено січневому пленумі ЦК ВКП (б) підсумкам першої п'ятерічки та завданням другої та ролі «вождя й стратега тов. Сталіна»⁵.

Сам М. Скрипник піддався гострій критиці. Протягом 1933 року вже відкрито критикується діяльність М. О. Скрипника: «Помилка т. Скрипника в усіх ділянках нацкультбудівництва», «були широко використані контрреволюційними і буржуазно-націоналістичними елементами в їх боротьбі проти радянської школи», «Найбільші націоналістичні помилки, зроблені т. Скрипником в питанні школи, нерозривно зв'язані і походять з його антиленінської концепції в національному питанні...»⁶. Редакція журналу зазначає, що Скрипник «обґрунтовував практику примусової українізації шкіл», сприяв вихованню національної свідомості, що «діяло на руку» українському націоналізму та перешкоджало справі комуністичного виховання.

Про поступове згортання українізації свідчить стаття Г. Ріхтера «Основи викладання російської мови в українській школі»⁷, в якій серед переваг вивчення російської називається можливість вивчати твори Леніна

¹ Політехнічна школа. 1932. № 1.

² Так само.

³ Політехнічна школа. 1932. № 5.

⁴ Політехнічна школа. 1932. № 1.

⁵ Політехнічна школа. 1933. № 2.

⁶ Політехнічна школа. 1933. № 7-8.

⁷ Політехнічна школа. 1933. № 6.

й Сталіна. У тому ж номері журналу друкується «Резолюція комісії НКО в справах перевірки роботи на мовному фронті», яка затверджує:

- розгорнути роботу щодо викриття і викорінення націоналістичних викривлень у мовному просторі;
- у словниках виправити термінологію відповідно до «інтересів соціалістичного господарського і культурного розвитку та інтернаціонального виховання мас»;
- викрити націоналістичні прояви в науковій та учбовій літературі;
- скоригувати український правопис, оскільки тогочасний правопис «дає політично-шкідливі наслідки» тощо.

У цілому змістове наповнення журналу у 1933-1934 не вибиваються із ідеологічного контексту. У статтях часто обговорювалися питання централізації системи освіти, введення єдиних навчальних програм і підручників, стандартизації методів викладання. На сторінках Основним завданням на I півріччя 1934 року журнал наголошує стати зброєю в руках учителя у боротьбі за політехнічну школу.

Серед задач, які має вирішити видання мали бути:

- перебудова роботи школи;
- виконання історичних постанов ЦК ВКП (б);
- скерування роботи шкіл;
- боротьба за комуністичне виховання дітей;
- підвищення якості роботи шкіл тощо.

Тираж видання складав понад 45 000 примірників на початку 1932 року, та близько 16 000 у 1934, обсяг від 50 до 30 сторінок відповідно. Зміст статей, у свою чергу, ставав більш однобоким та набував більш вираженого ідеологічного забарвлення. Серед основних розділів журналу – «Досвід в школі», «Бібліографія», «Мова в школі» (в різних номерах журналу «Математика в школі», «Фізика в школі»), «Позашкільна робота», «Готуємось до іспитів».

Також можна простежити як формувався набір штампів і кліше, по типу «лівацькі збочення», «буржуазно-націоналістичні елементи», «мовне

шкідництво», «куркульсько-петлюрівська агентура» та інші. Помітними були й тенденції до мілітаризації в риторичі видання. З позитивних моментів можна відмітити наявність матеріалів навчально-методичного та предметного спрямування як то «Складнопідрядне речення»¹, «Методика розв'язування задач в початковій школі»², «Як піднести успішність уроків з читання»³, «Конспект урока з біології»⁴ тощо.

Таким чином, змістове наповнення статей журналу «Педагогічна школа» у 1933-1934 роках відображало загальні тенденції тогочасної радянської освіти, яка зазнавала значної ідеологізації, централізації та стандартизації. Незважаючи на позитивні сторони, такі як масовість і сприяння професійному розвитку, періодика була вразливою до політичних змін і репресій, що знижувало її об'єктивність та інноваційний потенціал.

3.4 «Дитячий рух»

Іншим зразцем освітянської періодики 1920-1930-х років був журнал «Дитячий рух», що видавався у Харкові у період з 1925 по 1934 рік. Метою журналу було формування у дітей та підлітків соціалістичної свідомості та виховання їх у дусі комуністичної ідеології. Журнал виконував важливу роль у поширенні ідей піонерського та комсомольського руху, надавав методичну підтримку педагогам і вожатим, а також слугував засобом організації та зміцнення зв'язків між різними піонерськими загонами.

Як вже зазначалось, радянська держава активно взялась за комуністичне виховання дітей та молоді, задля створювались дитячі та молодіжні організації. На той час дитина знаходилась під щільним пресом держави, на неї покладались завдання соціалістичного будівництва та відданості комуністичній владі. Дитяча праця була важливим елементом соціальних перетворень (того самого

¹ Політехнічна школа. 1934. №10.

² Політехнічна школа. 1934. №11.

³ Політехнічна школа. 1934. №5.

⁴ Політехнічна школа. 1934. №6.

експерименту), а дитячий ентузіазм мав допомогти у вирішенні економічних питань (зокрема, на селі у колгоспах).

Рішення про створення окремого видання, яке активно пропагувало дитячий рух, було прийнято 21 червня 1925 року на засіданні Центрального бюро комуністичного дитячого руху. Перший номер журналу «Дитячий рух» вийшов у жовтні 1925 року. Об'єм журналу – 47 сторінок. Провідну роль у керівництві журналом відігравало Центральне бюро комуністичного дитячого руху (ЦК КДР), що підпорядковувалось Центральному комітету Ленінської Комуністичної Спілки молоді України (ЦК ЛКСМУ).

Редакцією журналу були сформульовані ключові завдання: стати «знаряддям» у справі комуністичного виховання та педагогіки-теорії дитячого комуністичного руху; «дати в руки» кожного робітника дитячого руху «ключ» до розв'язання практичних питань; і, нарешті, журнал мав сприяти підвищенню кваліфікації керівників дитячих комуністичних організацій, допомагаючи їм у самоосвіті¹.

Як і часопис «Радянська освіта» «Дитячий рух» мав стати «знаряддям» у вихованні майбутніх громадян у дусі марксизму-ленінізму, а також підготовці кваліфікованих педагогічних кадрів. По аналогії з «Радянською освітою» видання замислювалось як своєрідна платформа освітян, піонервожатих, керівників молодіжних організацій тощо.

Журнал виходив раз на місяць, з 1 січня 1934 року - двічі на місяць. Тираж видання у 1931 році складав 20000-40000 примірників, у 1932 році - 17000-22000, 1933-1934 рр від 20000 до 15000 примірників. Тобто, зменшувався обсяг журналу, а разом із ним бідніло змістове наповнення. Ціна у різні періоди варіювалась від 30 до 60 копійок за номер.

Серед тем, що висвітлювались на сторінках журналу були:

- антирелігійна;
- трудове виховання;
- військово-патріотичне виховання;

---

¹ Дитячий рух. 1925. № 1.

- фізична культура та здоров'я;
- інтернаціональне виховання.

Аудиторне спрямування журналу радше освітяни, вожаті піонерських загонів, студенти ніж власне піонерія. Переважають статті громадсько-політичного вмісту, ніж дитячої тематики, про що свідчить змістове наповнення видання («Яким повинен бути піонервожатий»¹, «Як організувати роботу гуртка»², «Вожаті-ударники»³).

Журнал «Дитячий рух» поділявся на такі рубрики: «Загальний відділ» (висвітлення методологічних засад дитячого руху, загальні питання керівництва); «Всесвітній дитячий рух» (висвітлення дитячого руху за кордоном); «Бесіди з керівниками» (подавалися матеріали для самоосвіти низових робітників дитячого руху); «Наша трибуна» (актуальні тогочасні питання роботи дитячого руху); «Наш досвід» (обмін досвідом і висвітлення роботи піонерзагонів на місцях); «Керуючі матеріали» (подавалися директивні матеріали ЦБ по КДР та ЦК ЛКСМУ); «Методична консультація вожатих».

Період 1925-1927 рр. можна назвати періодом становлення, оформлення журналу. Редакція регулярно звертається до свого читача, наголошує, що запорука успіху журналу в «живій, активній участі вожатих у своєму журналі»⁴.

Із січня 1929 року почала видаватися бібліотечка журналу «Дитячий рух»⁵ - спеціальна серія публікацій, орієнтованих на допомогу педагогам, вихователям і керівникам дитячих організацій у їхній роботі з дітьми та підлітками. «Бібліотечка» включала методичні матеріали, ідеологічні статті, рекомендації з організації різноманітних заходів, приклади ігор, активності та сценарії для дитячих гуртків і піонерських збірок.

¹ Дитячий рух. 1933. № 1.

² Так само.

³ Так само.

⁴ Дитячий рух. 1927. № 1.

⁵ Коляда Н. Дитяча періодика як засіб науково-педагогічної комунікації (на прикладі журналів «Вожатий» та «Дитячий рух» // Рідна школа. 2009. 62 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/28/visnuk_24.pdf (дата звернення 25.10.2024).

У 1930-ті роки журнал був активним агітатором дитячої праці у колгоспах, що підтверджується статтями «У піонерський похід за соціалістичний урожай, за четверту більшовицьку весну, за хлібозаготівлі 1933 року»¹, «Жовтенята до засівної»², «Село – в центр уваги керівництва»³, «Юні дозорці більшовицького врожаю»⁴.

Риторика цього періоду воєнізована та вкрай ідеологічно забарвлена: «Воєнізовані гри»⁵, «Викорінити націоналістичні перекручення»⁶ та ін.

Журнал висвітлював справу П. Морозова, представляючи його як героя, образець самовідверженості та преданності ідеалам соціалізму. Пропаганда робила Морозова символом піонерського руху і способом ідеального радянського дитини: «В інтересах партії Павлик не зупинявся ні перед чим, навіть перед викриттям свого батька – підкуркульника», а сам він «став жертвою рук озвірілих куркулів»⁷.

Журнал також відкликнувся на кампанію з травлі М. О. Скрипника статтею «Викорінити націоналістичні перекручення», де зазначається, що він «своєю роботою на мовному фронті сприяв націоналістичним елементам і наробив ряд націоналістичних помилок», а його настанови використовували «контрреволюційні петлюрівські елементи»⁸.

Проголошено завдання «зробити 1933/1934 навчальний рік «роком ударної боротьби», «боротьби за високу якість знаннів», «піднесення ленінської політехнічної школи»⁹. Активно пропагується ударницький рух серед піонерів, друкуються статті, присвячені піонерам-ударникам – «Конференція піонерів-

---

¹ Дитячий рух. 1933. № 3.

² Так само.

³ Дитячий рух. 1933. № 1.

⁴ Дитячий рух. 1933. № 11.

⁵ Дитячий рух. 1933. № 7.

⁶ Дитячий рух. 1933. № 11.

⁷ Дитячий рух. 1933. № 1.

⁸ Так само.

⁹ Дитячий рух. 1933. № 12.

ударників»¹, «Вожаті-ударники»², «Повний хід соціалістичному змагання та ударництву в школі»³ та ін.

Очевидно, що «Дитячий рух» як й інші зразки освітянської преси 1920-1930-х років є ретранслятором комуністичної пропаганди, що не цілком відображував існуючий порядок денний. Серед актуальних тематик – формалізація та популяризація дитячого руху, популяризація політехнізація школи, ударницький рух у школі, колективізація тощо.

3.5 «Просвещение Сибири»

Для порівняння тематики та риторики український освітянських видань 1920-1930-х років у межах дипломної роботи проводиться аналіз місцевого (за наданою класифікацією) видання «Просвещение Сибири». Журнал «Просвещение Сибири» є важливим джерелом науково-освітньої та культурної інформації, що суттєво вплинув на розвиток освіти та просвітництва в Сибіру в період свого існування. Як один із провідних періодичних видань того часу, він став значущим елементом культурної та освітньої політики, сприяючи поширенню знань, ідеї прогресу та модернізації. Видання активно висвітлювало різноманітні аспекти розвитку освіти, науки, соціальних і культурних процесів, що мали місце в Сибірському регіоні.

Порівняльний аналіз журналу «Просвещение Сибири» з українськими виданнями «Геть неписьменність», «Радянська освіта» та «Політехнічна школа» дозволяє виявити подібності та відмінності в освітніх і культурних завданнях, методах впливу на читача та загальній редакційній політиці цих видань у радянський період. Кожне з них відіграло важливу роль у розвитку освітнього простору свого регіону, проте мало певні особливості, продиктовані локальними культурними та соціально-політичними умовами.

---

¹ Дитячий рух. 1931. № 3 /4.

² Дитячий рух. 1933. № 1.

³ Дитячий рух. 1933. № 14.

«Просвещение Сибири» - громадсько-політичний щомісячний часопис, який видавався з 1923 по 1939 рік Органом Сибірського районного відділу Народної освіти та Сибірського крайового відділу Союзу робітників просвіти у м. Новомиколаївськ. Аудиторне спрямування місцева інтелігенція, учительство і широке населення сибірського регіону, що було пов'язане зі специфічними умовами регіону.

На початок 1926 року тираж видання складав 2000 екземплярів (для порівняння: тираж «Радянської освіти» на 1923 рік складав 15000).

Обсяг журналу складав близько ста сторінок майже ідентичні тим, що були в часописі «Радянська освіта»:

1. Методи просвітницької роботи.
2. Практика просвіти та побут.
3. Комуністичний дитячий рух.
4. Краєзнавство.
5. Хроніка.
6. Критика та бібліографія.
7. Переписка з місцями та поштова скринька.
8. Серед книг і журналів.

Серед актуальних тем 1926-1927 років – розповсюдження народної освіти, державного будівництва¹, питання крайового районування, навчання дітей корінних народів, зокрема відсутність навчальної літератури їхньою мовою, нестача та освітній рівень вчителів². Примітно, що в журналі майже не зустрічаються статистичні дані, а цифри, що наводяться, не мають відсилки до офіційних джерел, проте велика кількість вузькоспеціальних (аналіз творів А. Пушкіна, А. Грибоєдова)³ та методичних матеріалів⁴ (статті «Как организовать кружок самообразования», «Как организовать умственный труд»).

¹ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн. 1926, № 6. С.3.

² Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн. 1927, № 6-7. С. 134.

³ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн. 1926, № 6. С.17-19.

⁴ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн. 1926, № 7. С.14-20.

На початок 1929 року тираж видання складав вже 6000 примірників, Журнал продовжує порушувати питання ліквідації неписьменності, яке, в очевидь, у Сибірському краю стояло дуже гостро. Бюро Сибкрайкому ВКП(Б) «констатує, що директива...не знайшла належного відображення в роботі крайових і місцевих організацій, що вважають справу лікнепу другорядною»¹.

Окрім статей педогогічного спрямування, з 1930-х років все більше друкується матеріалу ідеолого-політичної тематики відповідно жо порядку денного. Наприклад, у вип. №3 за 1930 рік публікується стаття «На штурм за колективизацію, за уничтожение кулачества как класса!»².

У 1930-ті роки змінюється рубрикатор журналу: «За качество коммунистического воспитания», «Хроника», «Нам пишут», «Критика и библиография».

У 1933 році тираж зменшився, у порівнянні з 1929 роком, до 4000 примірників. У випусках цього періоду повною мірою ретранслюється культ особистості: цитати Сталіна, портрети, доповіді та виступи³. Змінюється і риторика видання: у статтях освітянської преси дедалі частіше з'являються теми, які спрямовані на формування у молоді так званої «бойової готовності». Це можна чітко прослідити із назв статей «Боевые задачи массовой политпросветработы»⁴, «За боевую перестройку повышения квалификации учительства»⁵, «По-боевому включиться в конкурс»⁶, «Больше внимания физкультуре в школе»⁷ та ін. Про політизацію видання яскраво свідчить друг матеріалів, присвячених пам'яті померлих партійців Кірова⁸, Куйбишева⁹.

Наочне порівняння змістового наповнення представлено у таблиці:

1920-ті	1930-ті
Змістове наповнення	

¹ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1929, № 1, С. 8.

² Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1930. № 3. С. 3.

³ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1933. №1-2.

⁴ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1933. №8.

⁵ Так само.

⁶ Так само.

⁷ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1935. №1.

⁸ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1934. №11-12.

⁹ Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1935. №1.

Важливість розвитку народної освіти, популяризація просвіти серед населення, проблеми корінних народів, багатий зміст методичного матеріалу	риторика змінилася в бік ідеологізації, політичні заклики, що відповідали політиці індустріалізації та колективізації, журнал перетворюється на транслятора державної ідеології
Актуальні тематики	
висвітлюється питання ліквідації неписьменності, нестача науково-методичної літератури, проблеми у навчанні для дітей корінних народів	посилення дитруху, політехнізація школи, відображається реформа шкільної освіти

1936 році журнал змінює назву на «просвещение Западной Сибири». Виходив із регулярністю 5-6 разів на рік. Наприкінці 1939 року його публікацію було зупинено.

Підсумовуючи огляд освітянської періоди 1920-1930-х років, спостерігаються одні й ті самі тенденції, що вписується в концепт тоталітарної держави. З посиленням контролю над виданнями зменшувався тираж, спектр висвітлюваних тем, що згодом призвело до ліквідації багатьох видань. Через зміст публікацій простежується не лише розвиток освіти, але й трансформація суспільно-політичного життя України в умовах радянської системи.

ВИСНОВКИ

Дослідження освітянської періодики УСРР 1920–1930-х років дозволило досягти поставленої мети – проаналізувати розвиток, змістове наповнення, типологію та суспільно-освітнє значення педагогічної преси створеного періоду. На основі виконаних завдань сформульовано такі висновки.

Дослідження розвитку періодики. У 1920-х роках освітянська періодика стала засобом формування освітньої політики та інструментом популяризації ідей українізації. У цей період відбувалося зростання кількості педагогічних видань, які мали на меті забезпечення вчителів, студентів педагогічних інститутів і шкіл необхідними знаннями з теорії та практики викладання. Важливим аспектом було сприяння підвищенню загальноосвітнього рівня вчителів і поширення знань серед широкого населення.

Друга половина 1920-х рр. у контексті дослідження освітянської періодики характеризувалась збільшенням тиражів проаналізованих видань, широким змістовним наповненням, популяризацією видань серед освітянської аудиторії. В цей період збільшується кількість україномовних видань, зокрема, всі центральні видання, які досліджувались у межах цієї дипломної роботи, виходили українською мовою та не мали російськомовного «двійника».

Наприкінці 1920-х років, із посиленням контролю держави над освітою та пресою, педагогічні видання почали втрачати автономію. У 1930-х роках характер періодики змінювався в напрямку централізації, ідеологізації та пропаганди, що відповідало загальній політиці радянської влади. Зростання цензури зменшило обсяг професійного дискурсу, однак одночасно зміцнило її позиції як канал поширення офіційних освітніх ініціатив.

На початку 1930-х років чимало видань зазнало трансформації: часопис «Радянська освіта» перетворився на «Політехнічну школу», «Дитячий рух» став «Піонервожатим». Разом з цим змінювалась і тематика статей згідно з освітньою політикою, яка в той час проводилась.

Класифікація освітянських періодичних видань. У процесі дослідження були проаналізовані різні типології періодичних видань. Найбільш систематизованою є класифікація, запропонована А. Зільберштейном. Вона ґрунтується на кількох основних критеріях, які враховують функціональне призначення, характер цільової аудиторії, зміст та тематику видання.

Проведений аналіз дозволив розробити класифікацію освітянських видань УРСР 1920–1930-х років за такими критеріями: аудиторне призначення, форма засновників, територіальна та змістовна ознака.

Визначення змістовного наповнення педагогічної преси в Україні у 1920-1930-х роках. Змістове наповнення освітянських газет та журналів відрізнялось відповідно до аудиторного спрямування. Так, газета «Геть неписьменність», орієнтувалась на малописьменне та неписьменне населення, що зумовило її лаконічність та мовленнєвий аспект. Наповнення газети складалось з невеликих за своїм обсягом статей, що висвітлювали основні більшовицькі тези як то необхідність ліквідації неписьменності, актуальні суспільно-господарські питання, міжнародні новини, дописи читачів.

Журнал «Радянська освіта» бачив своїм читачем сільське вчительство, відтак освітянська тематика була пов'язана з проблемами культурного будівництва на селі. Слід відзначити, що більшість матеріалів журналу друкувалось українською мовою, однак, її рівень, особливо в статтях сільських дописувачів, був досить низьким.

Змістове наповнення часопису було достатньо різноманітним: від результатів партійних з'їздів до огляду дитячої літератури. Переважними тематиками статей були питання культурного будівництва УСРР, програмно-методичні матеріали, підвищення кваліфікації освітян, розвиток дитячого руху та соціалістичне виховання. Висвітлювались питання «порядку денного» як то антирелігійна кампанія, дитяча безпритульність, колективізація тощо.

Редакція «Політехнічної школи» здебільшого фокусувалась на аспектах політехнічного навчання і трудового виховання. Зміст журналу відображав суспільно-політичні зміни, що відбувались на той час в ССРР.

Журнал «Дитячий рух» був присвячений організації комуністичного дитячого руху та наданні методичної допомоги його втілювачам. Велика увага приділялась фізичному вихованню та викладанню фізичної культури в школі, трудовому вихованню. Як і з іншими виданнями, завдання «Дитячого руху» змінювалися і корегувалися відповідно до політики центральної влади.

Аналіз змістового наповнення цих видань дозволяє простежити як спільну спрямованість, обумовлену загальнорадянською. освітньою політикою, так і їх унікальну специфіку. Спільним, безумовно, є ідеологічне спрямування всіх видань та їх відповідність порядку денному. Відмінності визначалися специфікою завдань кожного видання та їхньою цільовою аудиторією. «Дитячий рух» зосереджувався на організації роботи з дітьми, «Радянська освіта» висвітлювала загальноосвітні реформи, «Політехнічна школа» акцентувала увагу на трудовому навчанні, а «Геть неписьменність» була спрямована на ліквідацію неписьменності серед дорослих.

Аналіз змін в освітянській періодиці УСРР у 1920-х та 1930-х роках.

Громадсько-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні трансформації, що відбувалися в УСРР у 1920-1930-х роках, знайшли своє відображення у публікаціях освітянських видань.

Освітянська періодика 1920-х років, не дивлячись на ідеологічний тиск, відзначалась широким спектром видань, тематичною різноманітністю, а також розвитком україномовної преси. У фокусі преси потреби вчительства, підвищення професійної кваліфікації та обмін досвідом.

Протягом 1920-х видавництва ще мали певну автономію, могли відносно вільно, але з урахуванням ідеологічних реалій висвітлювати хід освітніх реформ, зокрема політику українізації, дискутувати щодо ефективності української системи освіти та протиставляти російській.

Початок 1930-х рр. безпосередньо пов'язаний зі сталінською котрреформою системи освіти. У 1930-х роках тематика зосереджувалася на виконанні партійних директив, публікації ставали менш критичними й

інноваційними, натомість домінувала матеріали, що відповідали вимогам соціалістичної системи.

Цей період ознаменувався ліквідацією багатьох масовим освітянських видань: «Радянська освіта», а згодом «Політехнічна школа», «За масову комуністичну освіту», «Геть неписьменність», «Шлях освіти».

Найбільш актуальні проблеми освіти 1920-1930-х рр. України.

Дослідження освітньої періодики УСРР 1920-1930-х років дозволило виявити ряд проблем, які стояли перед радянською системою освіти. Серед таких актуальних для того часу питань була ліквідація неписьменності серед дорослих і дітей; реформа шкільної системи, впровадження нових програм і підходів; необхідність підвищення кваліфікації педагогів у контексті нових освітніх вимог; значення українізації в освітньому процесі, розбудова політехнічної школи, дитячий рух тощо.

На початку 1920-х років однією із ключових проблем радянської влади на шляху культурного будівництва був низький рівень грамотності населення. Отже ліквідація неписьменності роках стала одним із пріоритетних завдань радянської освітньої політики, спрямованої на формування соціалістичного суспільства. Освітянська періодика, зокрема газета «Геть неписьменність», мала відігравати важливу роль у популяризації грамотності. Водночас ліквідація неписьменності супроводжувалася ідеологізацією освіти, що сталася з провідних характеристик радянської педагогічної системи.

Кампанія лікнепу зіткнулася з низкою проблем, таких як брак кваліфікованих кадрів, навчальних матеріалів і нерівномірність результатів у містах і селах. Ліквідація неписьменності стала першим етапом у розбудові системи освіти УСРР і забезпечила інтеграцію освіти в загальнодержавну політичну стратегію.

Окрім малописьменності населення, актуальними проблемами освіти УСРР 1920-х рр. була дитяча безпритульність, через що низьке охоплення дітей навчання, нестача та підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів,

фінансування закладів освіти, інфраструктурні проблеми, відсутність технічного та методичного забезпечення.

З 1925 року педагогічна преса почала писати про стабілізацію та планове шкільної мережі, підведення матеріального базису, формування загального плану навчання. По мірі вирішення первинних завдань, висвітлювались питання формалізації дитячого комуністичного руху, соціального виховання та політехнізації освіти.

З 1930-х років розпочинається процес уніфікації системи освіти, що мав на меті стандартизувати навчальний процес, забезпечити ідеологічний контроль над освітніми установами та уніфікувати підготовку трудових і технічних кадрів для соціалістичного будівництва. Радянською владою створювалась єдина структура управління закладами освіти, що унеможлиблювало регіональну автономію в освітньому процесі.

Порівняння центральних і регіональних видань. Центральні українські педагогічні видання на матеріалах журналів «Радянська освіта», «Політехнічна школа», «Дитячий рух» і регіональний (крайовий) журнал «Просвещение Сибири» мали спільну ідеологічну основу, але відрізнялися акцентами й пріоритетами через специфіку своїх регіонів. Географія центральних українських видання розповсюджувалась на всю територію УСРР, тоді як «Просвещение Сибири» охоплював райони Західного і Східного Сибіру, що зумовило спрямованість на висвітлення проблем освіти, культури та педагогіки в сибірському регіоні.

По-перше, привертає увагу різниця в тиражах. Для прикладу, на кінець 1931 року кількість примірників «Радянської освіти» складала порядку 25000, «Політехнічної школи» у 1932 році близько 15000, «Просвещение Сибири» - 5000 примірників. Подібні цифри говорять про масовість читацької аудиторії журналів і специфіку регіонального спрямування.

По-друге, регіональні акценти змістового наповнення. Центральні видання зосередилися на розвитку національної освіти та українізації, питаннях

всеукраїнського значення. В свою чергу «Просвещение Сибири» робило акцент на проблемах краю: віддаленість районів, навчання корінних народів.

Таким чином, порівняльний аналіз центральних та регіональних видань виявив, що останні частіше відображали специфіку регіонального розвитку освіти та проблеми місцевих шкіл. Водночас, усі видання об'єднувало прагнення до реалізації загальнодержавної освітньої політики під ідеологічним контролем держави.

В свою чергу спостерігається спорідненість рубрик таких як «Серед книг і журналів», «Нам пишуть», «Дитячий рух», «Хроніка», що вказує на відсутність автономії редакційної політики.

Проведене дослідження освітньої періодики УСРР 1920-1930-х років дозволило простежити динаміку її розвитку, розробити класифікацію видань та визначити ключові теми. Аналіз змістового наповнення таких видань, як «Геть неписьменність», «Радянська освіта», «Політехнічна школа», «Дитячий рух» та «Просвещение Сибири», свідчить про те, що педагогічна преса того часу активно віддзеркалювала соціально-політичні процеси в країні та була спрямована на вирішення актуальних проблем освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1 «Українізація» 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки: [кол. монографія] / НАН України, Ін-т історії України; [авт. кол.: В. М. Даниленко (керівник) та ін.; відп. ред. В. А. Смолій]. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2003. 391 с.
- 2 Авдієнко М.О. Письменність людності України / М.О. Авдієнко. – Укрголовліт: Харків., 1930. – 119 с
- 3 Архіви України // Архів української періодики онлайн.1978. С. 64.
- 4 Бабак О. Соціально-економічне та духовно-культурне життя робітничого населення Української СРР у 1920-х рр.: історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук. : 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 265 с.
- 5 Березовська Л. Реформування шкільної освіти. Монографія. Київ, 2008. 407 с.
- 6 Березовська Л. Реформування шкільної освіти. Монографія. Київ, 2008. С. 32.
- 7 Більшовик полтавщини. Вип. 39, 1925. С. 1
- 8 Бойко О. Історія України : посібник. – 2-ге вид., допов. – Київ: Видавничий центр "Академія", 2002. 656 с. URL: <https://uahistory.co/book/boyko.html> (дата звернення 21.09.2024).
- 9 Бондарчук П., Єфименко Г., Даниленко В. Політика коренізації в радянській Україні (1920–1930-ті роки): Науково-допоміжний покажчик / Упорядники та автори вступної статті. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003.
- 10 Васильчук Г. Сучасна українська на зарубіжна історіографія соціально-політичного та культурно-духовного розвитку УСРР у 1920-1930-ті роки: дисс. ... канд. іст. наук. Київ, 2008. 417 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasylchuk_Hennadii/Suchasna_ukrainska_ta_zarubizhna_istoriografiiia_sotsialno-politychnoho_i_kulturno-dukhovnoho_rozvytk.pdf (дата звернення 02.11.2024).
- 11 Вісті ВУЦВК. Вип. 20, 1925. С. 3.
- 12 Вісті ВУЦВК. Вип. 20, 1925. С. 3.

- 13 Вісті. Вип. 99, 1925. С. 3.
- 14 Воронець А. Матеріальний стан // Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 15, 1924. С. 4.
- 15 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 15, 1924. С. 2.
- 16 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 15, 1924. С. 2.
- 17 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 21, 1924. С. 1.
- 18 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 3, 1924. С. 4
- 19 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 4, 1924. С. 2.
- 20 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 4, 1924. С. 3
- 21 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 5, 1924. С. 2.
- 22 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 6, 1924. С. 1.
- 23 Геть неписьменність. ВУНКЛН. Ред.: ред. колегія. Вип. 7, 1924. С. 2.
- 24 Головин Ю. Журнальная периодика: типологические характеристики // Вопросы теории и практики журналистики. 2021. № 2. С. 72-82. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhurnalnaya-periodika-tipologicheskie-harakteristiki/viewer> (дата звернення 05.11.2024).
- 25 Гупан Н. Історія педагогіки: питання кризи і розвитку // Український педагогічний журнал. 2017, № 1. С. 110-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_1_16 (дата звернення 02.11.2024).
- 26 Декрети, постанови, протоколи засідань ВУЦВК, РНК УСРР та листування з ВУРПС, Наркомздор'я УСРР, Наркомземом УСРР, Наркомпраці УСРР про українізацію шкіл і громадських організацій, забезпечення самостійності нацменшин в Україні. ЦДАВО. Ф. 413. Оп. 1. Справа 1. 01.08.1923-10.04.1924, 158.
- 27 Джерелознавство України. Довідник / Ред. Колегія: Варшавчик М., Боряк Г., Войцехівська І. та ін. Київ, 1998. С. 16.
- 28 Дитячий рух. 1925. № 1.
- 29 Дитячий рух. 1927. № 1.
- 30 Дитячий рух. 1931. № 3 /4.
- 31 Дитячий рух. 1933. № 1.

- 32 Дитячий рух. 1933. № 11.
- 33 Дитячий рух. 1933. № 12.
- 34 Дитячий рух. 1933. № 14.
- 35 Дитячий рух. 1933. № 3.
- 36 Дитячий рух. 1933. № 7.
- 37 Дубецька О. Становлення педагогічної преси на східноукраїнських землях (XIX – поч. XX ст.)/ О. Дубецька // Образ. 2015.-Вип. 1. С. 97-104. - [URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2015_1_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2015_1_17) (дата звернення 01.11.2024).
- 38 Енциклопедія історії України // Інститут історії Укр. НАН України. Київ: Наукова думка. 2004. С. 17. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/2.pdf> (дата звернення 03.11.2024).
- 39 Єфименко Г. Вчительство і влада. Колективна монографія. Том 1. Відп. ред. С. Кульчицький. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. С.475-571
- 40 Єфименко Г. Національна політика керівництва ВКП (б) в Україні 1932- 1938 рр. (освіта та наука) // Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - К. : [б.в.], 2000. - 72 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yefimenko_Hennadii/Natsionalna_polityka_kerivnytstva_VKP_b_v_Ukraini_1932-1938_rr_osvita_ta_nauka/ (дата звернення 05.11.2024)
- 41 Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. С. 275-279.
- 42 Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. С. 278. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-95575-3-4/966-95575-3-4.pdf> (дата звернення 30.10.2024)
- 43 Жосан О. «Становлення та розвиток радянської шкільної навчальної літератури в Україні (1921-1991 роки)»: монографія. Кіровоград: Ексклюзив-Систем, 2015. 359 с.
- 44 Жосан О. Контрреформа народного образования и школьная учебная литература (1932-1941 годы). Педагогика и психология (Казахстан), 2012. С.

- 101-111. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/zhosan/article27.pdf> (дата звернення 03.11.2024).
- 45 За цит. Сталина И. Доклад о национальных моментах в партийном гоударственном и строительстве. Стенографические отчеты XII съезда РКП(б). М., Политиздат, 1968. С.483-485. URL: <https://drive.google.com/file/d/1jv47RLwwg1TYmG-UoXZ-C6bVIRaeNXPs/view> (дата звернення 20.07.2024).
- 46 Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999. С.143. 14. Колінгвуд Р. Ідея історії. Київ, 1996. С.143.
- 47 Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. - Львів: ПАІС, 2007. С. 199-204.
- 48 Зеленська Л., Балацінова А. Теоретичні основи застосування контент-аналізу в історико-педагогічних дослідженнях. Наук. Записки БДПУ. Серія: педагогічні науки. Вип. 1. Бердянськ: БДПУ, 2020. С. 29-38.
- 49 Івана Франка . - 2012. - Вип. 66. - С. 41-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_66_11 (дата звернення 01.11.2024)."
- 50 Історіографія як важливий складник досліджень з історії освіти: європейський і вітчизняний виміри : зб. матеріалів наук.-методолог. семінару з історії освіти / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Лапаєнко С. В., Сухомлинська О. В., Тарнавська С. В.; літ. ред. Дерев'янко Т. М.]. – Київ : [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2018. – 32 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/Historiography_as_important_component_of_research_2018.pdf (дата звернення 01.11.2024).
- 51 Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 2 – І-90 ХХ століття: Навч. Посібник / Мельник Л. Г., Верстюк В. Ф., Демченко М. В. та ін. – К.: Либідь, 1992. – 464 с.
- 52 Історія України: підручник для 10 класу(рівень стандарту). Вид-во Астон. 2023. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-10-class-2023-hlibovska-standard-level/> (дата звернення 07.09.2024).

- 53 Калакура Я., Войцехівська І., Павленко С. Історичне джерелознавство. Київ. Вид-во «Либідь», 2002. С. 68-72.
- 54 Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. 176 с.
- 55 катастрофічних втрат дітей під час Голодомору-геноциду. Народна творчість та етнологія, 2 (384), 68–86.
- 56 Козир В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Геть неписьменність» (1923-1936 рр): дисс...канд. іст. наук. Київ, 215. С.42. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/42580/Kozyr_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 23.07.2024).
- 57 Коляда Н. Дитяча періодика як засіб науково-педагогічної комунікації (на прикладі журналів «Вожатый» та «Дитячий рух» // Рідна школа. 2009. 62 с. URL: [tps://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_lsilsk_shkolu/28/visnuk_24.pdf](https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_lsilsk_shkolu/28/visnuk_24.pdf) (дата звернення 25.10.2024).
- 58 Коляструк О. Повсякденне життя інтелегенції УСРР 1920-ті рр.: сучасний теоретико-методологічний та історіографічно-джерелознавчий дискурс: дисс. ... канд. іст. наук. Київ, 2010. 387 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Koliastruk_Olha/Povsiakdenne_zhyttia_intelihentsii_USRR_u_1920-ti_rr_suchasnyi_teoretyko-metodolohichni_ta_istorioh.pdf (дата звернення 03.11.2024).
- 59 Коляструк О. Повсякденне життя інтелегенції УСРР 1920-ті рр.: сучасний теоретико-методологічний та історіографічно-джерелознавчий дискурс. С. 145.
- 60 Коцур В., О.І. Висовень Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.): історіографія. Монографія. Переяслав-Хмельницький, 2004. 171 с.
- 61 Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Т. 7. Основы политико-просветительской работы. М.: Изд-во АПН, 1959. С. 181.

- 62 Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Т. 7. Основы политико-просветительской работы. М.: Изд-во АПН, 1959. С. 24.
- 63 Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Т. 7. Основы политико-просветительской работы. М.: Изд-во АПН, 1959. С. 92-93.
- 64 Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Т.9. Ликвидация неграмотности и малограмотности. Школы взрослых. Самообразование. — М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1960. С.21.
- 65 Крупская Н. К. Педагогические сочинения: В 11-ти т. / Под ред. Н. К. Гончарова. Москва: Академия пед. наук, 1957—1963.
- 66 Крупская Н. Об учителе. Избр. ст и речи. Изд-во АПН РСФСР. 1959. С. 327.
- 67 Кручек О. Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні в 1920-1923 рр.// Історія (збірка наукових праць). Збірник праць / Київ, 2009. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-text-11119.html> (дата звернення 03.11.2024).
- 68 Культурне будівництво Української Радянської Соціалістичної Республіки : (статистичний довідник) / Народний комісаріат освіти та Управління народногосподарського обліку Української РСР ; Підгот. С.С. Діброва, М.Г. Шабанова ; За заг. ред. Ф.А. Редько, В.А. Рябічко. – Київ : Видавництво «Радянська школа», 1940. – 203 с.
- 69 Лаврут О. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України: дисс. ... канд. ист. наук. Вінниця, 2011. 549 с.
- 70 Липинський В. Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр. //Український науковий журнал (електронна версія). 1999, №5. URL:
- 71 Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей : монографія / С. М. Лобода ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. — Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. — 504 с.
- 72 Лобода С. Періодизація становлення й розвитку української педагогічної преси ХХ століття як віддзеркалення проблеми педагогічної творчості вчителя // Вісник Житомирського державного університету імені

- 73 Медынский Е. Народное образование в СССР. М.: Издательство АПН РСФСР, 1952. 259 с.
- 74 Мовчан О. М. Ліквідація неписьменності (лікнеп), кампанії лікнепу в УСРР–УРСР [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_nepismennosti (дата звернення 15.07.2024)
- 75 Мовчан О. М. Ліквідація неписьменності (лікнеп), кампанії лікнепу в УСРР–УРСР [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Likvidatsiya_nepismennosti (дата звернення 15.07.2024).
- 76 Молоткіна В. «Видавнича справа в Радянській Україні в 20 – 30-ті роки ХХ ст.: дисс. Док.іст.наук. Переяслав-Хмельницький, 2012. 463 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Molotkina_Valentyna/Vydavnycha_sprava_v_Radianskii_Ukraini_v_20-30-i_roky_KhKh_st.pdf? (дата звернення 14.07.2024).
- 77 Мусіяченко О. Українська художня література як джерело дослідження місця музики у повсякденному житті киян другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Київський університет ім. Б.Грінченка. Київ, 2016. №3. С. 112-118
- 78 На підставі цієї постанови та ін. ВУЦВК прийняло Постанову «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвиткові української культури» від 06.07.1927. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP270008?an=128> (дата звернення 21.10.2024).
- 79 Народній учитель. Вип. 10, 1925. С. 2.
- 80 Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес: публіцистичні рефлексії. На чужині. 1947. 119 с

- 81 Папакін Г.В. ШУМСЬКИЙ Олександр Якович // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2013. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shumskij_O (дата звернення: 14.08.2024).
- 82 Пед. Музей України НАПН України. Віртуальні виставки. URL: http://pmu.in.ua/category/virtual-exhibitions/juvilei_knig_ta_periodiki (дата звернення 25.09.2024).
- 83 Пед. Музей України НАПН України. Віртуальні виставки. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/95_rokiv_radianska_osvita/ (дата звернення 25.09.2024).
- 84 Пед. Музей України НАПН України. Віртуальні виставки. URL: <http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/golodomor/> (дата звернення 25.09.2024).
- 85 Пед. Музей України НАПН України. Віртуальні виставки. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/hliah_osvitu_95_rokiv/ (дата звернення 25.09.2024).
- 86 Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей : монографія / С. М. Лобода ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. — Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. С. 78. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739333/1/3_S.Loboda_monograph_2010.pdf (дата звернення 16.11.2024).
- 87 Плакат // Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%82> (дата звернення 17.11.2024).
- 88 Покровський М. Избранные произведения в 4 книгах. Книга 4. Изд-ва «Мысль. Москва. 1967. С 470-473.
- 89 Політехнічна школа. 1932. № 1.
- 90 Політехнічна школа. 1932. № 5.
- 91 Політехнічна школа. 1933. № 2.
- 92 Політехнічна школа. 1933. № 6.

- 93 Політехнічна школа. 1933. № 7-8.
- 94 Політехнічна школа. 1934. №10.
- 95 Політехнічна школа. 1934. №11.
- 96 Політехнічна школа. 1934. №5.
- 97 Політехнічна школа. 1934. №6.
- 98 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн. 1926, № 6. С.17-19.
- 99 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн. 1926, № 6. С.3.
- 100 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн. 1926, № 7. С.14-20.
- 101 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн. 1927, № 6-7. С. 134.
- 102 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1929, № 1, С. 8.
- 103 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1930. № 3. С. 3.
- 104 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1933. №1-2.
- 105 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1933. №8.
- 106 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1934. №11-12.
- 107 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1935. №1.
- 108 Просвещение Сибири: ежемес. обществ.-пед. журн.1935. №1.
- 109 Протоколи засідань ЦК національних меншин. Копії ЦДАВО. Ф. 413. Оп.
1. Справа 4. 1924. 40 с.
- 110 Пугач А. До проблеми методології дослідження педагогічної преси // збірник наукових праць. ХДУ. 2005. С. 110-115
- 111 Радянська освіта. 1923. №1. С. 5.
- 112 Радянська освіта. 1923. №1. С. 5.
- 113 Радянська освіта. 1924. №2. С. 3.
- 114 Радянська освіта. 1924. №2. С. 4.
- 115 Радянська освіта. 1925. № 12. С. 65.
- 116 Радянська освіта. 1925. №1. С. 3.
- 117 Радянська освіта. 1925. №6-7. С. 4.
- 118 Радянська освіта. 1925. №8. С. 8.
- 119 Радянська освіта. 1927. № 1. С. 3.
- 120 Радянська освіта. 1927. № 8-9. С. 2.

- 121 Радянська освіта. 1928. № 11. С. 2.
- 122 Радянська освіта. 1928. № 11. С. 33
- 123 Радянська освіта. 1928. № 11. С. 34.
- 124 Радянська освіта. 1928. № 11. С. 37.
- 125 Радянська освіта. 1928. № 11. С. 38.
- 126 Радянська освіта. 1929. № 10. С. 34.
- 127 Радянська освіта. 1929. № 10. С. 38.
- 128 Радянська освіта. 1929. № 10. С.1.
- 129 Радянська освіта. 1929. №7.
- 130 Радянська освіта. 1930. № 3. С. 1.
- 131 Радянська освіта. 1930. № 3. С. 17.
- 132 Радянська освіта. 1930. № 3. С. 48.
- 133 Радянська освіта. 1930. № 3. С.26.
- 134 Радянська освіта. 1930. № 8-9. С. 30.
- 135 Радянська освіта. 1930. №10.
- 136 Радянська освіта. 1930. №11-12.
- 137 Радянська освіта. 1930. №3. С.23.
- 138 Радянська освіта. 1932. №2.
- 139 Радянська освіта. Вип. 12, 1925. С. 62.
- 140 Радянська пропаганда.
- 141 Радянський статистик. Вип. 31, 1925. С. 1.
- 142 Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2007. - 528 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Karr_E (дата звернення 11.11.2024)
- 143 Рудий Г. Газетна періодика УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2017. Вип. 48. С. 645-666. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2017_48_49 (режим доступу 05.11.2024).

- 144 Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело// Бібліотечний вісник. 2008. № 1. С. 29-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2008_1_5 (дата звернення 05.11.2024).
- 145 Рудий Г. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.): дис...док. іст. наук. Київ, 2004. 548 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudyi_Hryhorii/Periodyka_Ukrainy_iak_objekt_dzh_ereloznavchoho_doslidzhennia_ukrainskoi_kultury_19171920_rr.pdf? (дата звернення 08.11.2024).
- 146 Рудий Г. Періодичні видання Києва 1917—1920 рр. як історичне джерело: методологічні й методичні аспекти дослідження // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2012. Вип. 2. С. 100-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2012_2_10 (дата звернення 05.11.2024).
- 147 Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія / О.Рябченко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. 456 с. . URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/248bfe8d-4b1c-45c2-9e7f-5163fc155d56/content> (дата звернення 03.11.2024).
- 148 Сагарда М. Обсяг поняття "періодика" : [до основних питань зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках України] / М. Сагарда; Всенар. б-ка України при Укр. акад. наук. – Київ, 1928. С 6.
- 149 Сагарда, Микола Іванович. Обсяг поняття "періодика" : [до основних питань зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках України] / М. Сагарда; Всенар. б-ка України при Укр. акад. наук. – Київ, 1928. С.10. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00001577 (дата звернення 19.11.2024).
- 150 Скрипник М.О. До теорії боротьби двох культур. – Харків, 1928. - С.15.

- 151 Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). Колективна монографія. Том 1. Відп. ред. С. Кульчицький. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 656 с. URL: <http://history.org.ua/liberua/978-966-02-7708-3/978-966-02-7708-3.pdf> (дата звернення 05.11.2024)
- 152 Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття// Шлях освіти. 2005, №4. С. 43-47. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9006/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9E.%D0%92.%20%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%971.pdf>
- 153 Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерсі-Сіті: Вид.-во М. П. Коця, 1974. С. 17-38.
- 154 Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерсі-Сіті: Вид.-во М. П. Коця, 1974. С. 17.
- 155 Тисяча років української культури = One thousand years of Ukrainian culture : істор. огляд культ. процесу / Мирослав Семчишин; Наук. т-во ім. Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Торонто: [б. в.], 1985. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0005162%2D2 (дата звернення 07.11.2024)
- 156 Українська електронна енциклопедія освіти. Про проєкт. URL: https://eduglos.iitta.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82 (дата звернення 06.11.2024)
- 157 Український радянський плакат 1920–1930 років (з фондів Відділу образотворчих мистецтв НБУВ). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1903> (дата звернення: 17.11.2024).
- 158 Учні Харківської школи № 45 під час практичних занять із хімії в шкільній лабораторії. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С.

- Пшеничного. 2-002450. URL: <https://avd.archives.gov.ua/files/foto-doc.php?name=114280> (дата звернення 03.11.2024)
- 159 Учні школи фабрично-заводського учнівства Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе, які відпочивають в санаторії ім. Г. І. Петровського, запускають «змія», виготовленого в майстернях санаторію.
- 160 Фицпатрик Ш. Срывайте маски! Идентичность и самозванство в России XX века / Ш. Фицпатрик; РОССПЭН, 2011 - 373 с. — (История сталинизма).
- 161 Філімонова Т. В. Часопис "Радянська освіта" (1923–1931) в історії громадсько-педагогічного руху України / Т. В. Філімонова // Таврійський вісник освіти. 2015. № 2(2). С. 277-285. URL: [http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Тво_2015_2\(2\)_44](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Тво_2015_2(2)_44) (дата звернення 08.11.2024).
- 162 Фіцпатрік Ш. Кратчайшая история Советского Союза = Sheila Fitzpatrick. The Shortest History of the Soviet Union. — М.: Альпина нон-фикшн, 2023. — С. 336
- 163 ЦДАВО України. Декрети, постанови, протоколи засідань ВУЦВК, РНК УСРР та листування з ВУРПС, Наркомздор'я УСРР, Наркомземом УСРР, Наркомпраці УСРР про українізацію шкіл і громадських організацій, забезпечення самостійності нацменшин в Україніфонд 413, опис 1, справа 1, арк. 129. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/19743#file-608143> (дата звернення 17.07.2024).
- 164 ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Справа 9. Матеріали про реорганізацію системи і мережі педосвіти (протоколи, виписки протоколів, доповідні записки, тези доповідей). Протокол засідання колегії наркомосу УРСР (копія) та матеріали до нього. 1929.
- 165 Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного. 2-002450. URL: <https://avd.archives.gov.ua/files/foto-doc.php?name=114221> (дата звернення 03.11.2024)
- 166 Цит. за: Луначарським А. Радянська освіта. Вип. 2, 1923. С. 110

- 167 Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політології. Київ: Наук. думка, 1993. 349 с.
- 168 Шлях революції. Вип. 208, 1923. С. 2.
- 169 Якименко С. А. С. Макаренко про колектив та його вплив на виховання особистості // Витоки педагогічної майстерності. 2013. Випуск 11. С. 352 – 355. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2342/1/Yakymenko.pdf> (дата звернення 01.11.2024).
- 170 Kotkin S. Magnetic mountain: Stalinism as a civilization. – Berkeley University of California Press, 1995. С. 198 -237.

Додаток 1

Назва видання	Видавництво	Роки видання	Змістовне наповнення	Тиражі, обсяги видань	Мова	Потенційна аудиторія	Рубрики
Геть неписьменність	Товариство "Геть неписьменність" ім. В.І.Леніна	1923-1930	актуальні суспільно-господарські новини, здобутки радянської влади, зовнішньо-політичні новини, пропаганда комунізму, роль ВКП(б) у ліквідації неписьменності, досвід та досягнення народної освіти	7000 - 40000	українська	малописемне селянство та робітництво	"Наше життя", "Що діється в світі", "Що є в газеті", "Оголошення", "Допоможемо",
Політехнічна школа	В-во «Червоний Шлях»	1931-1934	політехнізація школи, дитячий рух, громадсько-політичні питання, методичне забезпечення освітнього процесу		українська	громадсько-політичний і літературно-науковий місячник.	"З досвіду", "Серед книжок", "Дитяче читання", "Хроніка", "Математика (мова, природознавство) в школі"
Дитячий рух	Орган ЦК ЛКСМУ та Харківського обкому ЛКСМУ	1925-1934	розвиток дитячого руху, фізичне та військово-патріотичне виховання, трудове виховання,	15000-20000	українська	піонервожаті, вихователі, активісти	"Керуючі статті загального характеру", "Історія дитячого руху", «Хроніка іБібліографія», "До

			антирелігійна тематика, висвітлювання політичних процесів, ударницький рух у школі			піонерського руху, учнівство	редакції й від редакції", "Дитяча книжка"
Радянська освіта	Орган Наркомосвіти УСРР	1923-1931	Статті на громадсько-політичні теми, методичні розробки, статистична звітність, листування з редакцією, обмін досвідом, огляд підручників, актуальні проблеми сільських шкіл, реформи шкільної освіти, дитячий рух, соціалістичне виховання	15000-25000	українська	сільське вчительство	"Загальний політично-педагогічний відділ", "Наука і техніка", "Із педагогічної практики", "Із практики політосвіти", "Життя на місцях", "Дитячий рух і творчість", "Хроніка", "Листування з редакцією"
Просвещение Сибіри	Органом Сибірського районного відділу Народної освіти та Сибірського крайового відділу Союзу робітників	1926-1939	розповсюдження народної освіти в краї, питання крайового районування, навчання дітей корінних народів, зокрема відсутність навчальної літератури їхньою мовою,	2000-6000	російська	крайове вчительство та інтелігенція	"Методи просвітницької роботи", "Практика просвіти та побут", "Комуністичний дитячий рух", "Красзнавство", "Хроніка", "Критика та бібліографія", "Переписка

	просвіти у м. Новомиколаївськ		нестача кваліфікованих кадрів у краї				з місцями та поштова скринька", "Серед книг і журналів"
--	----------------------------------	--	---	--	--	--	---

Акітаційний матеріал в газеті

№ 8 „Геть Неписьменність!“ 3

Робітнику й селянину! Ти не забудь про знуцання панів над твоїми братами!

Що діється в світі.

Франція — країна буржуазів. Там над всім життям панують капіталісти, хоча це й республіка. На чолі уряду французького стоїть великий капіталіст Пуанкаре. Це найзаклятіший ворог нашої республіки. Це він підтримував довго наших білих генералів у війні з робітництвом та селянством України та Росії. Ось недавно у Франції відбулись вибори до найвищого уряду, що носить назву там парла-

Японський уряд також полетів. У Японії недавно відбулись вибори до парламенту. Ліні партії одержали велику перемогу. Старий уряд, що вороже ставився до нас, передав справи новому урядові. Японські капіталісти не хотіли добровільно вступати в дороги. Довелось за зброю братись. Забито 10, поранено 100.

Румунії не щастить. Хотілось панам

Терпець нарешті урвався.

Звучаючи над населеним літло до того, що в багатьох місцях Польщі почалися селянські заколоти.

Селяни зробили напад на податкових вдиришків, що їздили по селах та збирали податки, розігнали жандарів, що охороняли їх, і дуже побили.

З панам у селян одна мана може бути — сокира та кулак.

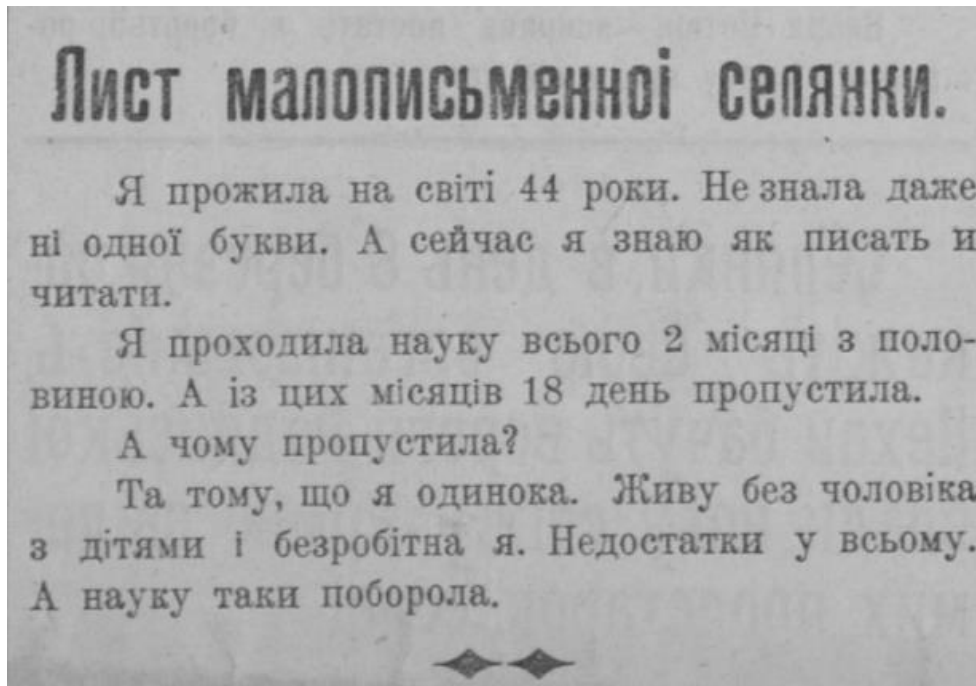
Джерело «Геть неписьменність». Вип. 8, 1924. С. 3

Карикатура

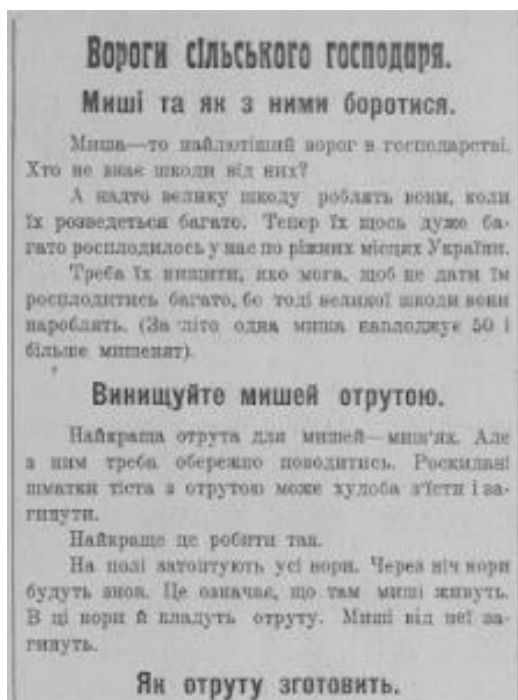
Джерело «Геть неписьменність». Вип. 9, 1924. С. 2.

З рубрики «Нам пишуть».

Джерело «Геть неписьменність». Вип. 3, 1924. С. 2.

Вороги сільського господаря.

Джерело «Геть неписьменність». Вип. 10, 1924. С. 4.

Оголошення в газеті.

УКРАИНЦЫ СИБИРИ.

Не забывайте своего родного языка, пополняйте свои знания.
Читайте наши журналы на украинском языке.
 В журналах принимают участие лучшие украинские литературно-художественные и научные силы.
 Журналы наши дают широкому читателю наилучшее, что есть на поле художественной, литературно-научной и политической жизни Украины, СССР и заграницы.

Подписывайтесь на журналы:

„ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“

Большой ежемесячный политический и литературно-научный журнал, подписная цена:

на 1 год	12 руб.
» 6 мес.	7 »
» 3 »	4 »

Рецензии прессы:
 «Відділи журналу зложено так дбайливо і з таким розумінням, а до того приносять такий багатий і цінний матеріал, що з цього боку «Червоний Шлях» дорівнює найкращим європейським журналам».
 «Н. Г.» Відень.

Богато иллюстрированный и научно-популярный двухнедельный журнал

„ЗНАННЯ“

Подписная цена:

1 год	6 руб. — коп.
6 мес.	3 » 25 »
3 »	1 » 75 »

Рецензии прессы:
 «Радимо цей журнал кожному робітникові и селянинові. що хоче збільшити свої знання, та немає змоги піти вчитися до школи. Редакції бажаємо успіху в роботі по наміченому шляху».
 «Сільсько-Господ. Пролетар».

Подписку принимает Сектор периодических изданий Госиздата Украины: Харьков, Сергиевская пл., Московские ряды, 5.
 Журналы для ознакомления высылаются наложенным платежом: «Червоний Шлях» за 1 р. 60 к. и «Знання» за 60 к.
Подписка на 1927 год продолжается.
 Требуется представители для распространения украинской литературы в Сибири.

Джерело «Просвещение Сибири». Вип. 2, 1927, С. 130 (додатки).